KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Gejza Horák

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 4 — 1970 — ČÍSLO 5

OBSAH

G. Horák, Štvrťstoročie slobody . . . 129

Hlasy o slove

Lenin o národnom jazyku a jeho ochrane 131

* * *

Čítame Slovník slovenského jazyka 133

K. Palkovič, Staršie pokusy o poslovenčenie rodných mien 136

J. Oravec, Indická filozofia v slovenskom rúchu . . 142

F. Sabol, Viac úcty k vyjadrovacím spôsobom našich predkov 146

V. Uhlár, Hostince, krčmy, furmanské krčmy a ubytovacie hostince 149

M. Ivanová-Šalingová, Daktoré chyby z oblasti zdravotníctva 153

M. Majtán, Slovenské názvy mesiacov 156

I. Masár, Z metronomického názvoslovia 159

Rozličnosti

Prelomíme hrádzu ľahostajnosti? R. Šiška 168

Zo slovenských ľudových názvov húb. M. Majtánová 170

Aké miesto má slovo *podraz* v našej slovnej zásobe? M. Pisárčiková 173

Vyplňme medzeru v sociologickej terminológii. V. Fabry 175

Aktuality z právnickej terminológie. Š. Sabol 176

Lakýrnik — lakovník — lakovač. V. Betáková . 178

Miestne meno *Marseille* je nesklonné. J. Jacko . . . 179

Tvrdošínčan. A. Chmelík . 180

Správy a posudky

Gramatika ako zábava. J. Mlacek . 181

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 4 — 1970 — ČÍSLO 5

Štvrťstoročie slobody

GEJZA HORÁK

Do jari roku 1945, otvárajúcej slobodu v novej Československej republike, vstupoval náš národ Slovenským národným povstaním a cez Duklu posvätenú krvou sovietskych, slovenských a českých vojakov. Uvedomovali sme si to vtedy, v pamätnú jar 1945 a dnes — poučení dvadsaťpäťročnou skúsenosťou — uvedomujeme si ešte dôraznejšie, že bez ideologickej priebojnosti a vojenskej sily Zväzu sovietskych socialistických republík neboli by si mohli naše dva slovanské národy obnoviť a budovať spoločný štát na nových základoch.

Zhmotnenou spomienkou na dni rodiacej sa slobody sú pomníky nad hrobmi našich obetavých partizánov i vojakov a nad cintorínmi udatných mladých i starších sovietskych občanov. Oni ako jednoduchí, skromní vojaci a vysokí dôstojníci krok za krokom oslobodzovali územie Slovenska a Českých zemí až oslobodili neokyptené územie celej Československej republiky.

Na čelnej stene pomníka šesťtisíc osemsto štyridsiatim piatim hrdinským sovietskym vojakom na Slavíne nad Bratislavou — pri vchode do jeho svätyne — na jednej strane je nápis Dukla 6. X. 1944, na druhej strane Bratislava 4. 4. 1945 a okolo na ostatných troch stenách dátumy oslobodenia jednotlivých slovenských miest: Prešov 20. 1. 1945 x Košice 20. 1. 1945 x L. Mikuláš 4. 4. 1945 x Zvolen 14. 3. 1945 x B. Bystrica 20. 3. 1945 x Lučenec 14. 1. 1945 x Komárno 30. 3. 1945 x Nitra 31. 3. 1945 x Žilina 30. 4. 1945. Táto slávna cesta živých, svätená hrobmi mŕtvych bojovníkov veľkého spojenca a garanta našej slobody, nás zaväzuje dnes i do budúcnosti.

Je pre nás priam symbolické, že oslavy štvrťstoročia slobodného života v socialistickej Československej republike sa časovo viažu s oslavami stého výročia narodenia Vladimíra Iľjiča Lenina. Veď prvý mocný socia-

listický štát vznikol ako výsledok Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a tú nielen osnoval, ale aj úspešne zavŕšil filozof robotníckej triedy, geniálny revolucionár a budovateľ Zväzu sovietskych socialistických republík V. I. Lenin.

Ako dôkladne premyslel Lenin základné vlastnosti a postavenie národa v socialistickom štáte, ukazujú veľmi názorne jeho výroky o národnom jazyku (ukážku z nich uverejňujeme v rubrike Hlasy o slove). S ponímaním národného jazyky v modernom socialistickom štáte sa vnútorne zväzuje aj výrok v redakčnom článku Slovenskej reči, ktorým tento časopis v r. 1946 pokračoval vo svojej vedeckej a kultúrnej práci na prahu našich moderných dejín, začínajúc nové stránky slovenskej jazykovedy. V článku nadpísanom Slovenská reč do XII. ročníka sa programovo konštatuje: „Dnes, keď v novej Československej republike samobytnosť slovenského národa — teda i samostatnosť spisovného jazyka — je zaručená dohodou politických strán a je vo vládnom programe, brániť slovenčinu v takomto smere, úfame sa, nebude treba. Náš časopis bude sa môcť celkom venovať kultúre nášho spisovného jazyka."

Slovenská jazykoveda v rušnom budovateľskom období posledných dvadsiatich piatich rokov vykonala veľký kus práce, ktorou obohatila poznanie nášho národného jazyka doma i vo svete. Stačí uviesť kolektívne koncipované diela, ako šesťzväzkový *Slovník slovenského jazyka* (1959—1968), *Morfológia slovenského jazyka* (1966), päť vydaní *Slovenskej gramatiky* (1953—1968), prvý diel *Atlasu slovenského jazyka* (1969) a sériu terminologických slovníkov. Ale významný podiel vo výskume slovenského národného jazyka (spisovnej slovenčiny a nárečí) majú aj individuálne knižné práce, ako napr. Stanislavove *Dejiny slovenského jazyka* a Paulinyho *Fonologický vývin slovenčiny.* — Premyslene osnovaný výskum slovenského národného jazyka sa týkal všetkých jeho rovín (hláskoslovie, tvaroslovie, skladba), jeho súčasného stavu (v spisovnej forme i v nárečiach) i jeho dejín, ale aj štylistiky. Z prakticky zacielenej práce slovenských jazykovedcov uvedieme aspoň päťzväzkové dielo *Jazyková poradňa* (1957—1968), ktoré vzniklo ako knižná podoba rozhlasovej rubriky Jazyková poradňa.

Keď k uvedeným dielam pridáme bohatý rad monografií z dejín slovenského jazyka, z výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny (hláskoslovie, tvaroslovie, slovník), z nárečí, zo štylistiky a jazykovedné časopisy — medzi nimi aj náš — máme pred sebou dvadsaťpäťročnú žatvu jazykovednej práce, ktorá upevňuje postavenie slovenčiny v národnej kultúre, vo vedomí nášho národa, ale zaručuje jej vážne miesto i v rodine slovanských jazykov vo svete.

Z podujatí okolo spisovnej slovenčiny a jej kultúry spomenieme úpravu slovenského pravopisu, ktorú pripravovala celonárodná diskusia v r. 1953 (doteraz vyšlo deväť vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu)* a

konferenciu o kultúre spisovnej slovenčiny (pozri zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny* 1967), kde slovenskí jazykovedci a kultúrni pracovníci zhrnuli základné konštatovania o slovenčine a jej kultúre vo všetkých oblastiach verejného života do *Téz o slovenčine,* ktoré nemajú byť mŕtvym dokumentom, lež súhrnom uznávaných poznatkov a živou smernicou (pozri prvý ročník Kultúry slova).

Štvrťstoročie slobodného života Slovákov v bratskom zväzku s Čechmi v spoločnom štáte — v Československej socialistickej republike — je plodným obdobím v slovenskej teoretickej a praktickej jazykovede.

Na začiatku tejto krátkej oslavnej a spomienkovej úvahy sa ukázalo, v čom sú východiská nášho slobodného pokrokového života. Slovenskí jazykovedci si uvedomujú, že len v spoločnom a na socialistickom základe federatívne budovanom Československu je záruka plného rozvoja slovenského národa. Uvedomujú si, že Československá socialistická republika je členom spoločenstva socialistických štátov na čele so Zväzom sovietskych socialistických republík. Toto spoločenstvo chcú podopierať svojou ďalšou prácou vo výskume i vo verejnom živote.

HLASY O SLOVE

Lenin o národnom jazyku a jeho ochrane

UNESCO na 15. zasadnutí 19. novembra 1968 jednohlasne prijalo uznesenie o oslavách 100. výročia narodenia Vladimíra Iľjiča Lenina. Oslavy, ktoré sa konajú tohto roku, pripomíname našim čitateľom niekoľkými Leninovými myšlienkami o potrebe národného jazyka a povinnosti chrániť ho.

Epocha definitívneho víťazstva kapitalizmu nad feudalizmom na celom svete bola spätá s národným hnutím. Ekonomický základ tohto hnutia je v tom, že pre definitívne víťazstvo tovarovej výroby je potrebné, aby si vnútorný trh vydobyla buržoázia; je potrebné, aby sa územia s obyvateľstvom hovoriacim tým istým jazykom zjednotili do štátneho celku, pričom sa musia odstrániť všetky prekážky rozvoja tohto jazyka a jeho zakotvenia v literatúre. Jazyk je najdôležitejší prostriedok spoločenského styku; jednotný jazyk a nehatený rozvoj je jedna z najdôležitejších podmienok naozaj slobodného a rozsiahleho obchodu zodpovedajúceho modernému kapitalizmu; je podmienkou slobodné-

ho a rozsiahleho zoskupovania obyvateľstva podľa jednotlivých tried a napokon podmienkou úzkeho spojenia trhu s každučkým každým veľkým a malým podnikateľom, predavačom a kupujúcim.

Preto je tendenciou (snahou) každého národného hnutia utvorenie národných štátov, ktoré najviac vyhovujú týmto požiadavkám súčasného kapitalizmu. Pobádajú k tomu najhlbšie hospodárske činitele, a preto pre celú západnú Európu, ba pre celý civilizovaný svet je v kapitalistickom období typickým, normálnym národný štát.

V. I. Lenin, *Spisy*, zv. 20, Bratislava 1956, 346.

Kazíme ruský jazyk. Cudzie slová používame i tam, kde netreba. Používame ich nesprávne. Načo hovoriť defekty, keď možno povedať chyby, nedostatky alebo medzery?

Pravda, človek, ktorý sa nedávno naučil vôbec čítať, a najmä čítať noviny, keď ich začne usilovne čítať, mimovoľne si osvojuje novinové frázy. Ale práve jazyk novín sa u nás začína kaziť. Ak tomu, kto sa nedávno naučil čítať, možno odpustiť používanie cudzích slov ako čosi nové, spisovateľom sa to nedá odpustiť. Či nie je načase vypovedať vojnu zbytočnému používaniu cudzích slov?

Priznám sa, že ak ma zbytočné používanie cudzích slov hnevá (sťažuje totiž náš vplyv na masy), niektoré chyby prispievateľov do novín ma už celkom vyvádzajú z rovnováhy. Používa sa napríklad slovo budirovať vo význame „povzbudzovať, budiť". No francúzske slovo bouder znamená „rozhorčovať sa, hnevať sa", preto aj ‚budirovať' znamená v skutočnosti „rozhorčovať sa, hnevať sa". Preberať takýto francúzsky výraz znamená preberať to najhoršie od najhorších predstaviteľov triedy ruských statkárov, ktorí sa síce po francúzsky učili, ale po prvé sa nenaučili a po druhé znetvorovali ruštinu.

Či nie je načase vypovedať vojnu znetvorovaniu ruštiny?

V. I. Lenin, *Spisy*, zv. 30, Bratislava 1954, 263.

Treba okamžite zaviesť inštitúciu prekladateľov vo všetkých štáboch a vojenských ustanovizniach, pričom všetci sú bezpodmienečne povinní prijímať správy a korešpondovať v ukrajinskom jazyku. To je bezpodmienečne nevyhnutné — pokiaľ ide o jazyk, treba urobiť všetky ústupky a zabezpečiť maximum rovnoprávnosti.

V. I. Lenin, *Spisy*, zv. 30, Bratislava 1954, 333.

Ks

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.[1]

hegľovať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „hegať, natriasať". V našom materiáli máme iba jediný doklad od T. J. Gašpara: *A že tá stanica bola tiež dosť ďaleko, cesta k nej bola mu naostatok už veľmi únavným hegľovaním*. Napriek ojedinelému výskytu by sme však sloveso *hegľovať* so zreteľom na jeho expresivitu (SSJ ju nezaznačuje) pokladali za spisovné.

hekľovať — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Ako spisovný ekvivalent sa uvádza *háčkovať*. Myslíme, že medzi slovesami *hekľovať* a *háčkovať* je relatívne rovnaký pomer ako medzi slovesami *štrikovať* a *pliesť*. Slovo *štrikovať* sa však v SSJ neuvádza ako nespisovné, ale ako hovorové a zastarané. O zastaranosti slova *štrikovať* však treba pochybovať, lebo je v hovorových prejavoch bežné aj dnes. Na pozadí tohto slovesa by sme slovo *hekľovať* hodnotili ako hovorové a zastarané.

herbeľovať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Má význam „lomoziť, hrkľovať, hrkotať". V našom materiáli máme naň dva doklady. So zreteľom na to, že ide o silne expresívne slovo (SSJ expresívnosť zaznačuje), pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné a zriedkavé.

heno — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Pozoruhodne veľký počet dokladov (okolo tridsať) však ukazuje, že ho autori (napr. Kukučín, Hronský, Hečko, Urban, Jesenská, Mináč) použili nie ako nárečový, ale ako hovorový prostriedok. Primerané teda bude slovo *heno* pokladať za spisovné, a to hovorové.

Poznámka. Toto riešenie, pravda, neznačí, že rovnako treba hodnotiť aj analogické podoby *semo* a *tamo*. Tu môžu byť rozdiely, ktoré vyplynú z analýzy dokladového materiálu. Aj v SSJ sa napr. spojenia *semo-tamo* a *semotam* hodnotia ako spisovné, a to hovorové a zastarané.

het — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo a vysvetľuje ho slovom „preč". V našom materiáli máme naň okolo päťdesiat dokladov

[1] Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

(z nich je väčšina od novších autorov — to ukazuje, že ide o slovo, ktorého životnosť sa zvyšuje), z ktorých vidieť, že je primerané hodnotiť ho ako spisovné, a to hovorové slovo.

hláč — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Za spisovné — a zároveň terminologické — sa pokladá iba pomenovanie *hlaváč* (=druh ryby). Na stiahnutú podobu *hláč* máme v našom materiáli okolo dvadsať dokladov. R. 1947 sa v odbornej literatúre[2] uvádza aj ako termín popri nestiahnutej podobe *hlaváč*. Slovo *hláč* pokladáme za primerané hodnotiť ako spisovné, neterminologické.

hladný — SSJ 5. význam (napr. *hladná hus, kačica* = nekŕmená) uvádza ako nespisovný, ľudový. Myslíme, že je primeranejšie hovoriť tu o príznaku hovorovosti (teda ide o spisovný význam).

hladovisko — SSJ uvádza ako nespisovné ľudové slovo s významom „hladovanie, stav hladu". Napriek tomu, že ide o zriedkavé slovo, hodnotili by sme ho ako spisovné, a to hovorové a expresívne.

Poznámka. Tak sa hodnotí v SSJ analogicky utvorené slovo *mordovisko* vo význame „ťažká, úmorná práca".

hlavačka, hlavatica (obyč. v mn. č. **hlavačky, hlavatice**) — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slová. Za spisovný a zároveň terminologický ekvivalent sa pokladá spojenie *materné konope*. Z nášho materiálu vidieť, že sa slová *hlavačka* a *hlavatica* (ale najmä *hlavačka*) používali aj v odbornej literatúre ešte okolo r. 1950. Napr.: *Samčie rastliny menujeme poskonnými — bielymi a rastliny samičie semennými hlavačkami.* (J. Pažitnay, *Pestovanie konôp*) Myslíme, že pomenovania *hlavačka, hlavatica* (obyč. v mn. č.) je primerané hodnotiť ako spisovné slová neterminologickej povahy.

hlávik — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s dvoma významami: 1. miesto, kde sa kladie hlava pri ležaní; časť postele, pri ktorej je hlava ležiaceho; 2. hlavnica. Na prvý význam máme okolo pätnásť dokladov od rozličných autorov, z ktorých nemožno usudzovať na jeho úzku nárečovú platnosť; je to v tomto význame spisovné slovo. O nárečovosti druhého významu však uvažovať možno. Máme naň iba jediný doklad od Švantnera: *Nôž som už nevládala použiť. Vložila som ho pod hlávik a priťahla som si znovu pokorne po jeho boku.*

---

[2] O. Ferianc, *Slovenské názvoslovie rýb československej republiky a susediacich krajov*, Prírodovedecký sborník II, č. 2, str. 137 (1947).

Poznámka. Zaujímavý doklad máme od Ťažkého. V ňom sa slovom *hlávik* pomenúva zvislá časť postele pri nohách: *Zdalo sa mi, že zomrel, v prsiach mu už nepíska, len perina pri dolnom hlávikú sa hýbe.*

hlavnica — SSJ 2. význam „hrada; časť mlynského zariadenia" uvádza ako nespisovný, nárečový. Myslíme, že motivácia tohto významu je celkom zrozumiteľná, tvorenie ústrojné, a preto by sme pokladali za primeranejšie hodnotiť ho ako spisovný.

Poznámka. V prvej časti výkladu namiesto slova *hrada* patrí spojenie *hlavná hrada.*

hlinenák — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „hlinený hrniec". Myslíme, že toto slovo treba posudzovať ako analogicky utvorené *železnák.* To sa v SSJ primerane hodnotí ako spisovné hovorové slovo.

Poznámka. Doklady ukazujú, že výklad v SSJ je úzky. Primeraný by bol takýto výklad: hlinená nádoba (obyč. hrniec), zriedkavo aj iný predmet z hliny.

hlúpy — SSJ 6. význam (omylom sa uvádza ako piaty) uvádza ako nespisovný, ľudový (= neomastený, napr. *hlúpe halušky, zemiaky).* Myslíme, že ide o význam, ktorý je dosť známy a že ho treba pokladať za spisovný, a to hovorový a expresívny.

Poznámka. Pre prídavné meno *hlúpy* by v tomto význame bol primeranejší takýto výklad: slabo, málo, nedostatočne omastený; neomastený.

hmlosť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „mdloba, mdlosť, nevoľnosť". Myslíme, že by bolo primerané hodnotiť ho ako spisovné zriedkavé slovo. Uvádzame doklad od Kukučína: *Dnes ráno mal dosť veľkú hmlosť okolo srdca.*

hnať — SSJ 9. význam — neosobné spojenie *ženie ho* vo význame „má hnačku, preháňa ho" — uvádza ako nespisovný, ľudový. Myslíme, že o spisovnosti tohto spojenia nemožno pochybovať. Je spisovné, a to hovorové.

hnedky/hneďky — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Máme naň okolo dvadsať dokladov, ktoré ani „rozložením" autorov podľa pôvodu o nárečovosti nesvedčia (autori sú napr. J. Botto, Hviezdoslav, Podjavorinská, J. Kráľ, Urbánek). Všetky doklady sú však staršie. To značí, že ide o slovo, ktoré zastaráva, ale je spisovné a oproti bežnému *hneď* trocha expresívne.

hnoj — SSJ 2. význam (= miesto, kde sa ukladá hnoj, hnojisko) a 3. význam (= hnis) uvádza ako nespisovné, ľudové. Myslíme, že obidva uvedené významy sú natoľko bežné (najmä 2., napr. *vyhodiť niečo na hnoj*), že ich treba pokladať za spisovné. Primerané je hodnotiť ich ako hovorové. Rovnako by sme hodnotili prídavné meno *hnojavý* vo význame „hnisavý" (SSJ aj ten označuje ako nespisovný, ľudový).

hnojival — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Za spisovné sa pokladá iba pomenovanie *lajniak*, ktoré funguje aj ako termín v zoológii. Myslíme, že je primerané pomenovanie *hnojival* hodnotiť ako spisovné slovo neterminologickej povahy.

hobľovanec — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „hoblina". V našom materiáli sú naň štyri doklady. Z nich dva sú z odbornej literatúry, z beletristov ho použili Hronský a Jesenský. Myslíme, že slovo *hobľovanec* je zo slovotvornej stránky ústrojné a že je primerané hodnotiť ho ako spisovné slovo, ktoré je oproti pomenovaniu *hoblina* zriedkavé a neterminologické.

Poznámka. SSJ uvádza význam „hoblina" aj pri slove *hobľovačka* (2. význam) a hodnotí ho ako nárečový. Tento význam je však prevzatý z češtiny a doklady naň máme iba z odbornej literatúry po r. 1950. Z pomenovacieho hľadiska má tú nevýhodu, že znie rovnako ako pomenovanie hobľovacieho stroja.

Staršie pokusy o poslovenčenie rodných mien

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

1. Ako sa dozvedáme z prameňov z obdobia prvých štátnych útvarov na našom území, naši predkovia mali svojské osobné slovanské mená.[1] Po upevnení vlády latinčiny sa u nás rozšírili mená cudzieho pôvodu

[1] Napr. *Chotimír, Ľutomír, Vitomír; Slavomír, Gorazd, Nitrabor, Braslav, Dobrovlast, Vitoňa, Mysloňa, Slavka.* Porov. J. Stanislav, *Pribinovi veľmoži*, Linguistica Slovaca I/II, 1939/40, 123 n.; ten istý, *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1956, 214; ten istý, *Kultúra starých Slovákov*, Bratislava 1944, 41.

súvisiace s kresťanstvom, no popri nich ešte v prvých storočiach uhorského štátu sa používali aj slovanské mená.[2] V tom období sa každá osoba označovala iba jedným menom. Postupne sa začínajú používať dve mená (krstné meno a priezvisko), najprv, pravda, medzi šľachtou, pričom slovanské rodné (krstné) mená ustupujú, takže po zavedení povinnej dvojčlennej mennej sústavy v 17. storočí slovanské rodné mená sú už zriedkavosťou.

2. V období národného obrodenia sa začínajú slovanské rodné mená, zväčša umele utvorené, zjavovať v dielach slovenských spisovateľov. Napr. u Tablica čítame ženské mená *Slavina, Slávia,* u J. Palkoviča sú mená *Dobromysl, Slavín, Krásobyla,* u Kuzmányho je *Běla, Ladislav, Luboš,* u Ľ. Žellu zase *Miliduch, Bohdan, Velemír, Milina.* Dokonca i v Bernolákovom Slováři nájdeme také slovanské mená ako *Drahoň, Dobroslava, Ludomíra, Borislav, Jaroslav, Vladislav, Svatopluk* a i. Najviac slovanských mien použil vo svojich básnických dielach J. Hollý.[3]

J. Hollý inšpiroval mladých štúrovcov, keď si na pamätnom stretnutí na Devíne v r. 1836 dávali slovanské mená. Napr. *Velislav* (Štúr), *Pravoslav* (Červenák), *Bojislav* (Záborský), *Dobroslav* (Grossmann), *Horislav* (Škultéty), *Miloslav* (Hurban), *Jaromír* (Maier).[4] J. M. Hurban spomína ešte ďalšie slovanské mená, ktoré si dávala štúrovská mládež na Devíne. Boli to jednak mená prevzaté z Hollého, ako *Krasislav, Luboslav, Slavoľub, Zvestoň, Želislav, Slavimír, Slavomil,* ale aj mená historické, mytologické i umelé, prevzaté najmä z češtiny: *Horimír, Lumír, Miliduch, Domoľub, Mečislav* a iné „národné", i keď pôvodom cudzie mená, napr. z gréčtiny *Cyril* a *Metod.*[5]

Slovanské mená používali príslušníci Štúrovej generácie, ba boli obľúbené aj v nasledujúcich generáciách. Boli to napr. mená *Boleslavín* (Vrchovský), *Boleslav* (O. Ďurček), *Bohuslav* (T. I. Nosák-Nezabudov), *Bohdan* (S. Hroboň), *Dobroslav* (S. Štefanovič), *Záboj* (Kellner-Hostinský), *Miloslav* (M. Hodža, Ľ. Hroboň), *Drahotín* (J. Ondruš, J. Antal, K. Štúr), *Samoslav* (J. Hoznek), *Horislav* (A. Lanštiak), *Miloslava* (Lehotská), *Všudyslav* (P. Ollík),[6] neskôr *Kazimír* (G. Zechenter), *Svätopluk* (A. Osvald), *Levoslav* (J. Bella).

Slovanské mená sa stávali aj súčasťou spisovateľských pseudonymov.

---

[2] Napr. *Budislav, Radislav, Raslav, Zdislav, Čistomil, Mutimír, Bolerád, Latibor, Milhosť, Mojtech, Stojan, Vojan, Kojan, Milovan, Drahoň, Ladoň, Milat, Kojata.* Porov. R-r. (H. Bartek), *Starodávne osobné mená slovenské,* Slovenský jazyk I, 1940, 67-72, 115-117, 148-150, 227-229.

[3] Porov. môj článok v predchádzajúcom čísle KS.

[4] J. M. Hurban, *Spisy V, Ludovít Štúr I,* Turč. Sv. Martin 1928, 102.

[5] C. d., 103.

[6] M. Pišút — K. Rosenbaum — V. Kochol, *Literatúra národného obrodenia,* Bratislava 1960, 282-298.

Napr. *Miloslav* (Dumný-Bachát), *Dušan* (Sáva Pepkin-Medňanský), *Miloslav* (Capko-Znievský), *Dlhomíl* (Poľský-Majer), *Tichomír* (Milkin-Donoval), *Hostivít* (Lojko-Tisovský). Podľa modelu týchto mien sa tvorili aj celé pseudonymy, napr. *Hviezdoslav, Hájomil.* Niektorí spisovatelia si svoje pôvodom cudzie meno doslovne preložili (kalkovali), ako napr. *Ctiboh - Timoteus* (Zoch), *Víťazoslav — Viktor* (Fr. Sasinek), ba ešte aj po prvej vojne *Kvetoslav — Florián* (Urbanovič).

Postupne slovanské mená dávali najmä vzdelanci svojim deťom hneď po narodení. Napr. *Svetozár* (Hurban-Vajanský), *Ivan Branislav* (Zoch), *Milan* (Hodža). Táto móda slovanských rodných mien sa rozšírila aj medzi pospolitý ľud, ale do prvej vojny a čiastočne i po nej sa obmedzila na niektoré slovenské oblasti. Tu išlo o slovanské mená, ktoré používali Česi, Poliaci, Rusi a južní Slovania.

3. Zásluhu na rozšírení slovanských rodných mien majú aj spisovatelia, ktorí pomenúvali svoje postavy, poväčšine kladných hrdinov, menami slovanského pôvodu. Dakedy to vyplývalo z tematiky diela, napr. z obdobia veľkomoravského alebo zo starších dejín iných Slovanov (J. Kalinčiak, J. M. Hurban, A. Sládkovič, J. Záborský), inokedy (najmä v štúrovskom období) to boli autorské novotvary podľa modelu Hollého mien. Postupne pribúda mien, ktoré spisovatelia prevzali z iných slovanských jazykov. V diele J. M. Hurbana okrem mien historických postáv sú mená *Jaroslav, Ľudmila, Milada, Vladimír, Velimír,* u J. Kalinčiaka je zase *Milko, Vladimír, Stanislav, Sviatoslav, Milota, Milena, Milica,* S. B. Hroboň použil mená *Jaroslav, Samoslav, Leposlav, Zpěvomil,* u. J. M. Hodžu možno nájsť mená *Vieroslavín, Môjslav, Rodoslav, Vlastislav, Miroslav, Vekoslav,* u J. Grajchmanna sú mená *Bohdan, Tatrín.*

No aj spisovatelia v matičnom období s obľubou dávajú svojim postavám slovanské krstné mená, najmä kladným hrdinom. Tak napr. *Ľudmila, Miluša* sú v hrách J. Palárika, mená *Bohdan, Ružena, Ivan, Milka* v próze M. Št. Ferenčíka, mená *Bohuslav, Ľudmila, Stanko, Milica, Želmíra, Mirko, Miluša* nájdeme v dielach Ľ. Kubániho. Slovanské mená majú aj niektorí hrdinovia Vajanského diel, napr. *Mirko, Stanislav, Miloslav, Kazimír, Jaroš, Milka,* ako i postavy E. M. Šoltésovej, napr. *Ľudmila, Vlado* a z ruštiny *Ivan, Oľga, Fedora* (do ruštiny sú, pravda, prevzaté, t. j. svojím pôvodom sú neslovanské).

Dokonca aj v dielach realistických spisovateľov majú postavy z prostredia mesta alebo dedinskej inteligencie slovanské krstné mená. Napr. u J. Čajaka *Vlado, Milko, Miloš, Boženka,* u Timravy *Miloslav/Milo, Milan, Milina, Stanislav/Stano, Ružena, Ľudmila, Ivan, Viera.* U Timravy už možno ide o vystihnutie skutočného stavu, ktorý jestvoval v časti národne uvedomelej inteligencie. Kukučín svojimi vymyslenými menami *Blahosej, Valizlosť* charakterizuje obdobie národného obrodenia, ktoré opisuje.

4. Popri týchto nesystematických a náhodných pokusoch o poslovenčenie rodných mien možno uviesť aj pokusy o utvorenie celého inventára slovenských mien. Prvý pochádza od C. Zocha a zachoval sa nám v rukopise.[7] Zoznam mien je na jednom liste formátu 13,5 krát 21,5 cm. Na jednej strane je nadpis Mužskje Mená a zoznam 30 mien, z toho 26 je číslovaných, kým posledné 4 sú pripísané po boku za kolmou čiarou oproti prvým piatim očíslovaným menám.

Na druhej strane pod nadpisom Ženskje Mená je 20 ženských mien, každé s poradovým číslom. Daktoré mená sa uvádzajú v dvoch podobách, úradnej a skrátenej domáckej (hypokoristickej).[8]

Zoch má v rukopise tieto mužské mená: 1. *Bohuslav - Bohuš*, 2. *Ladislav - Lacko*, 3. *Blažej - Blažko*, 4. *Vojťech*, 5. *Slavomír*, 6. *Stanislav - Staško, Stanko*, 7. *Vratislav*, 8. *Braťislav - Bratko* (v rkp. *bratko)*, 9. *Vladimír - Mirko*, 10. *Jaroslav - Jaroš*, 11. *Rastislav*, 12. *Svatopluk*, 13. *Ludevít - Ludko*, 14. *Branislav - Branko*, 15. *Svätoslav - Svatko, Svatoš*, 16. *Bohumil - Milko*, 17. *Ludomil*, 18. *Rodomil*, 19. *Šťefan*, 20. *Bartoš*, 21. *Mladoň*,[9] 22. *Pravoslav*, 23. *Vedomil*, 24. *Živoslav - Živko*, 25. *Mečislav - Meško* (prepisované š na č), 26. *Zorislav - Zorko*, (27) *Mojmír*, (28) *Božidár*, (29) *Bohdan*, (30) *Mudroň*. Zo ženských mien Zoch uvádza tieto: 1. *Ludmila - Milka*, 2. *Božena*, 3. *Vesta*, 4. *Vlasta*, 5. *Drahomíra - Draha*, 6. *Ružena*, 7. *Libuša*, 8. *Boriša*, 9. *Milada*, 10. *Lada*, 11. *Mlada*, 12. *Krasislava - Kraska*, 13. *Bohumila*, 14. *Slavka*, 15. *Živa*, 16. *Ďetva*, 17. *Milica*, 18. *Lubica*, 19. *Kvetuša*, 20. *Slavína*.

V rukopise sú, ako vidieť, mená rozličného druhu. Popri menách historických osôb a menách z češtiny (zriedka z iných slovanských jazykov), ktoré sa podnes používajú, sú tu mená dnes neživé. Sú to mená, ktoré Zoch prevzal ako novotvary alebo si ich sám utvoril. Napr. *Vedomil, Živoslav, Krasislava, Slavína, Mlada*. Neujali sa ani mená pohanských bohýň *Lada, Živa* ani meno *Ďetva* a i. V zozname sa uvádzajú aj pôvodom cudzie mená, napr. *Štefan* (z gréc. *Stefanos), Vesta* (z lat.), *Ludevít* (zo srbochorv. a tam upravené z nem. *Ludwig),* ako i niektoré slovenské domácke formy mien: *Boriša, Bartoš*.

5. Ďalšie pokusy nachádzame v niektorých gramatikách. Napr. v slovenskej gramatike pre Nemcov od Gustáva Maršalla[10] sa uvádzajú paralely k 28 nemeckým menám, ako *Adalbert - Vojtech; Friedrich - Mi-*

---

[7] Za požičanie rukopisu ďakujem akademikovi I. Stanekovi.

[8] Pod čiarou je veta: *Na jakom základe a k jakému cielu jsu svetski Inspektorovia v evang. Cirkvi.* Pod tým je ešte ceruzkou dopísané: *Do Slov. N.* a pod tým: *Nádvorník — Ondrej.* Ide zrejme o doplnok k mužským menám. Text i mená tu uvádzame v pôvodnom pravopise.

[9] Číslo 21 je za menom *Bartoš*, no meno *Mladoň*, iste omylom, je za slovom *Milko*.

[10] G. Maršall, *Die Kunst die Slovakische Sprache durch Selbstunterricht schnell zu erlernen*, Viedeň — Pešť — Lipsko (bez udania roku), 118-119.

roslav; Gottfried - Bohumír; Karl - Karol, Drahotín, ako i k menám, ktoré sú do nemčiny prevzaté z latinčiny, napr. *Felix - Blažej, Blahoslav; Rosa - Ružena; Victor - Víťazoslav; Leo - Lev,* alebo sú gréckeho pôvodu: *Theodor - Božidar, Bohdan; Theofil - Bohumil,* prípadne sú samy doslovným prekladom (kalkom): *Gottlieb - Bohumil* (z gréc. *Theofil).* V niektorých prípadoch sa uvádza meno v slovenskej hláskovej a tvarovej podobe, i keď základ ostáva cudzí: *Ludwig - Ľudovít; Paul - Pavel, Paľo; Michael - Michal, Mišo; Johann - Ján, Jano; Marie - Marina, Maria; Wilhelm - Viliam; Nicolaus - Mikuláš; Georg - Juraj, Ďuro; Gregor - Rehor.* Niektoré mená majú pri sebe aj domácke podoby; daktoré z nich sú prevzaté i z maďarčiny, napr. *Elisabeth - Alžbeta, Erža; Helena - Elena, Ilona,* prípadne sa uvádzajú ako jediný ekvivalent: *Franz - Fraňo, Samuel - Samo.*

Podobný zoznam 24 mien je aj vo Viktorínovej gramatike.[11] Mená sa tu uvádzajú ako „nie celkom sa zhodujúce" s nemeckými. Viktorín tu má okrem mien zhodných s Maršallom aj kalky medzinárodných mien (z latinčiny), ako *Beatrix - Blažena, Felix - Blahoslav,* ďalej preklady nemeckých kalkovaných mien, ako *Gottgab - Bohdal, Siegbert - Víťazoslav,* niektoré len hláskoslovne prispôsobené nemecké mená s použitím poslovenčených príslušných českých podôb: *Friedrich - Bedrich, Heinrich - Jindrich.* Poslovenčené pôvodne cudzie mená sú prevažne v podobe zhodnej s dnešnou spisovnou, napr. *Mathäus - Matúš, Lorenz - Vavrinec,* zriedka v odlišnej podobe, napr. *Georg - Ďorď, Mathias - Matiaš.*

Slovanské mená propaguje vo svojej gramatike aj Fraňo Mráz.[12] V zozname mien uvedených na cvičenie v tvorení viet má napr. mená *Bohuslav, Drahomír, Horislav, Jaroslav, Lumír, Miroslav, Vácslav, Zábor* a hypokoristické (domácke) podoby pôvodom cudzích mien: *Samo* a *Franko.*

6. Ako sme videli, pokusy o poslovenčenie rodných mien boli rozličného druhu. S pomerne malým úspechom (z hľadiska stavu v súčasnej slovenčine) sa stretli mená historických alebo mytologických osôb. Zo slovanských mien sa najviac uplatnili mená prevzaté z češtiny, potom zo srbochorvátčiny, ruštiny (v tom mnohé neslovanského pôvodu) a poľštiny. Doslovné preklady (kalky) z gréčtiny (niektoré podľa nemeckého vzoru) a latinčiny sa síce uplatnili a aj v súčasnom jazyku sa používajú, ale prišli k nám tiež zväčša z češtiny. Originálne slovenské kalky bude treba ešte preskúmať. Najrozšírenejší spôsob slovakizácie je úprava cudzích mien do slovenskej jazykovej podoby, ako *Ján, Ondrej,*

---

[11] J. Viktorin, *Grammatik der slovakischen Sprache,* 4. vyd., Pešť 1878, 180.

[12] Fr. Mráz, *Slovenská mluvnica,* Pešť 1872, 14.

Štefan, Jozef, Alžbeta, Žofia, Františka (zriedka ovplyvnenej úpravou v inom slovanskom jazyku, napr. *Ľudovít*). Rozmanitejšie sú, pravda, mená v hypokoristickej podobe. Máme na mysli domácke podoby pôvodom cudzích mien typu *Janko, Edo, Fero, Ondro, Lojzo, Števo, Anička, Gabika, Irča, Marienka* ap. Mená utvorené umele (novotvary) podľa jestvujúcich mien (okrem kalkov) sa v slovenčine zväčša neuplatnili. Aj tu bude treba vyskúmať, ktoré novotvary sú typicky slovenské a ktoré sú prevzaté z češtiny, prípadne naopak, či slovenčina aj tu ovplyvnila češtinu a v akom rozsahu.

Napriek viacerým snahám o nacionalizáciu mien v súčasnej slovenčine sa používajú slovanské rodné mená v menšom rozsahu a sú menej frekventované ako v češtine. V slovenčine sa aj tu uplatňujú viac cudzie vzory a hádam i väčší vplyv okamžitej módy, príp. náboženské zvyklosti. Typicky slovenských mien, či už kalkov alebo mien historického pôvodu, je v súčasnom spisovnom jazyku veľmi málo.[13] „Tvorivosť" slovenčiny bude treba z tohto hľadiska ešte preskúmať.

Pri voľbe osobných mien možno vhodne čerpať z domácich prameňov a nadväzovať na slovenské kultúrne tradície. Netreba sa obracať na cudzie vzory a preberať mená z iných národných kultúr. Nemusí vždy byť cudzie lepšie a krajšie ako domáce. Naopak. Neraz môže cudzie meno v domácom prostredí znieť exoticky a pôsobiť exkluzívne. A kto túži po novotách a má rád zmenu, môže radšej siahnuť po domácich žriedlach[14] ako po vzdialených a neraz veľmi odľahlých prameňoch.

---

[13] Zo slovenskej kultúrnej tradície vyplývajúce typické rodné mená *Bystrík, Svorad, Hviezdoslav* sú značne zriedkavé. Ďalšie typické mená zo slovenských rozprávok, ako sú napr. *Klinko, Kovovlad, Vintalko, Víťazko, Vratko, Radúz, Berona, Holena, Ľubka, Mahuliena, Šurienka,* a tým menej tie, ktoré sú motivované určitou vlastnosťou, sa okrem zriedkavých výnimiek nedostali do praktického používania. Podobne je to aj s Hollého menami (okrem *Zemka* a *Žarka,* ktoré vznikli skrátením mien postáv Hollého básní).

[14] Bohatým prameňom domácich mien je aj Slovník slovenského jazyka VI, Bratislava 1968, 127-151.

Indická filozofia v slovenskom rúchu

JÁN ORAVEC

Mladé letá r. 1969 vydali Hermanovi Kľačkovi knihu o príhodách indického chlapca, ktorý sa pre svoju múdrosť a chytrosť dostal až na cisársky dvor a stal sa cisárskym radcom. Knižka dostala meno podľa hrdinu Múdry Bírbal. Tematicky osviežuje vydavateľský program Mladých liet, lebo nevtieravo podáva zasvätený pohľad na život a myslenie indického ľudu. Zacitujeme z nej aspoň daktoré myšlienky. Napr. o kráse píše: *Bohatstvo krajiny nespočíva len v množstve svetských majetkov, ale aj v kráse a spokojnej mysli... Keď slovo vychádza zo srdca, triafa rovno do srdca. Krása bez dobra je ako nezrelý orech, len navonok je pekná.* O pravde sa tu ústami cisára vraví: *Som za to, Bírbal, aby sme sa k ľuďom obracali v dobrej vôli, som za veselosť aj za dobrý žart, ale ani v žarte by som neprikrášľoval skutočnosť. Prikrášľovanie je istá cesta k pokrytectvu. S pravdou a len s pravdou najďalej zájdeš...*

Kniha je cenná i z rečovej stránky. Práve z tejto stránky by sme si ju chceli všimnúť. U máloktorého z našich prozaikov sa ozýva slovenčina tak slobodne a suverénne ako v tejto knižke.

Zo štylistického hľadiska knihu *Múdry Bírbal* rozoberieme inde. Tu stačí naznačiť iba toľko, že sa v nej uvážene uplatňujú dve štýlové vrstvy: z jednej strany hlavne hovorový štýl, z druhej strany — v reči osôb (v reči cisára a osôb z cisárovho dvora) — slávnostný rečnícky štýl a prvky administratívneho štýlu.

Náš stručný jazykový rozbor začneme slovesami. Kniha *Múdry Bírbal* sa hladko vníma najmä preto, lebo autor v nej rozohral bohatú stupnicu slovies. V tejto knihe človek z detstva *„vhupne“ rovno do dospelosti, struny zadrnčia, do očí sa stavia ako priateľ, naživa v priateľstve, ošíva sa, ponosuje sa* (nie *sťažuje), hrdlačia zadarmo, nevyľapoceš, scepeneli, rozhúta sa...* Tam, kde spisovný jazyk poskytuje niekoľko možností, používa autor tú, ktorá je typická pre slovenčinu, napr. *uisťuje* (nie *ubezpečuje), čudoval sa* (nie *divil sa), je ukonaný, ustatý* (nie *unavený), hmýrili sa* (nie *hemžili).*

Slovesami sa tu často ruší statickosť opisov. Porov. opis: *Vysoký kamenný múr obkolesuje Fatehpur Síkrí — Mesto víťazstva. Tak ho nazval sám Akbar po dobytí Gudžarátu. V prekrásnych sadoch s veľkými tropickými kvetmi je veľa palácov, nových domov, škôl a verejných budov. Do očí bije nádhera mešít a hinduských chrámov. Z malej dedinky sa stalo dôstojné sídelné mesto, kde vládne poriadok. Ešte aj archívna budova vyzerá ako palác. A odkladajú sa tam iba spisy* (18).

K slovesám sa vhodne priraďujú mnohé frazeologické spojenia (zvraty so slovesom v základe), napr.: *Znova sa rozlieha smiech v trónnej*

sieni, ale úradníkom neveľmi ide od srdca, zamŕza im v ústach; oči si ide vyočiť, chudoba mu kričí z oblečenia, bol si už na čistom, prišla na najvyšší súd hľadať spravodlivosť, peniaze otvárajú všetky dvere, na tvár mu sadla starosť, sú s lekárom jedna ruka, z cisárovej mrzutosti ani im nekynula dobrá chvíľa, cisárovo oko neraz spokojne spočinulo na Bírbalovi, na pery jej sadá skrytý úsmev.

Medzi frazeologickými zvratmi osobitné miesto zaujímajú porekadlá a príslovia. Po tých siaha autor len ako po korení — ale je to pravé indické korenie, napr.: *Neraz opakuje mohamedánsku múdrosť, že užitočnejšie je učiť sa večer jednu hodinu ako sa modliť celú noc, a učencov atrament je mu viac ako krv martýra.*

Čo sme povedali o slovesách, to sa v plnej miere vzťahuje aj na iné slovné druhy: na prídavné mená (a na prívlastky vôbec), na príslovky, na predložky, na častice, na spojky a na všetky spájacie výrazy.

Prídavné mená Kľačko zväčša nepoužíva metaforicky, lež iba v základnom význame, no práve preto vyťažil z nich onú čarovnú, prítulnú atmosféru, aká nás ovanie pri čítaní našich ľudových rozprávok alebo staroruských bylín, napr.: *Usmievavý šuhaj v bielom turbane kráča hrdým mesto. Prvý raz vidí toľko nádhery. Naozaj veľa krásy leží na kamenných múroch palácov, v uliciach, na rušných bazároch aj na brehu rieky Džamuny, tečúcej pomaly cez úrodné nížiny.* Škoda, že nemôžeme pokračovať v citovaní a že aj ďalšie príklady uvedieme len vytrhnuté z kontextu: *Už všetci traja usínajú pod nízkou hviezdnatou oblohou za tichej indickej noci; V takomto prostredí stojí vo veľkom sade novučičký cisársky palác z ťažkých kameňov a s bránami z vyrezávaného bieleho mramoru; na hlavnej palácovej chodbe sa práve ozýva tri razy za sebou hlboký, mocný zvuk gongu; Nad čelom má Akbar jagavý zelený smaragd, veľký ako list z ružového kríka. V ušiach po tri perly, ťažký náhrdelník, dlhý červenkastý kaftan, vyšívaný zlatom a meč celý posiaty rubínmi. Po pravici mu ide cisárovná v dlhom čiernom rubáši s perlovým náhrdelníkom v troch radoch, s perlovým pásom v štyroch radoch, na každej ruke prstene. Za ňou kráča dievča sviežej tváre, jagavých čiernych očí.*

Príslovkové určenia nijako nezaostávajú za prívlastkami. Vyjadrujú sa príslovkami, holými a predložkovými pádmi, prirovnaniami a celými príslovkovými vetami. Príslovky utvorené z adjektív a príčastí upozorňujú na seba jednak lexikálnym významom, jednak tvorením. Odvodené sú i zo samých adjektív; napr. *strmo dvíha hlavu, horlivo poznamenal, mňa vedel tak pekne-rúče poslať, náhlivo vychádza na chodbu, nepekne sa im za to posmievajú, nerušene si ráta grošíky, Lad sa neokrôchane klania, nenávistne hľadia na Bírbala,* i z adjektív s predložkou: *nakrivo sa usmeje, holičovi načisto zastavilo dych; niektorí tak zleniveli, že jedia poležiačky.* Treba upozorniť, že pri tvorení prísloviek z adjektív a prí-

častí prevažuje prípona *-o*, ako to súhlasí s vývinovými tendenciami slovenčiny: Bírbal hovorí *pohotovo* (nie *pohotove*), *napnuto* (nie *napnute*) čaká a pod. Tak je to i s príslovkami v komparatíve. Hoci sa napr. v spisovnom jazyku pripúšťa komparatívna príslovka *neskôr* (bez prípony a s predĺženým koreňom) i príslovka *neskorej*, tu nachádzame iba príslovku *neskoršie*, lebo tá vyhovuje dnešným slovotvorným zákonitostiam, keďže korešponduje s komparatívnou príponou adjektív *-ší*, *-šia*, *-šie*. Základné podoby prísloviek sa tu obmieňajú vhodnými predponami: *priveľmi nás poznajú, naši dvorania ťa neveľmi medzi seba chcú, nepekne sa im za to posmievajú, čoskoro* (nie *čo nevidieť*) *sa povadia*. A čo robí autor s príslovkami z podstatných mien (z holých i predložkových pádov), to je priam čarodejstvo. Má napr. príslovky: *zamak, zaránky, cisárovná ho naskutku vyženie, vyjde na priedomie akoby len tak očistom, večierkom blúdil tmavými chodbami, podchvíľou sa o ňu potkýna... sa napokon vždy presvedčili...; zakaždým odkázal, že o chvíľu* (nie *za chvíľu*) *príde*. Skúšobným kameňom štylistického majstrovstva sú zámenné príslovky. Môžeme si o nich urobiť obraz napr. vo vetách: *Tamto* (miesto, kde) *naproti býva dievča, choď ta* (*smer, kam*)*! Ešte mi tuto daroval mešec rupií. Jeho rozhodnutia boli vše inakšie. Nepodarilo sa nám dosiaľ* (nie *doposiaľ* ani *posiaľ*) *zistiť*... Príslovkové určenia sa vhodne dopĺňajú prirovnaniami, pričom nejedno z nich vyznieva sviežo, napr.: *Závisť zožiera ľudí. Spaľuje ich ako oheň drevo a ženie do zlých skutkov; hľadí ako v spánku, jeho počerná tvár vyzerá ako z bronzu, ako teplý vánok za tichého dňa pôsobí ich hudba na cisára, cisárov prísny pohľad ovalil Farida ako kôl; ako vidíte, ctihodní dvorania, dávať učenosť nehodnému je ako vešať perlový náhrdelník na šiju svini*. Ako autor kombinuje tieto a ďalšie príslovkové výrazy, nech ukáže úryvok: *Dvoranom, blízkym cisárovým spolupracovníkom, nebolo najľahšie. Len čo* (nie *akonáhle*) *Akbar trochu zozbieral horúčkou podlomené sily, znova* (nie *znovu*) *veľa* (nie *mnoho*) *pracoval a žil plným životom. Neskoro* (nie *pozde*) *do noci zabával sa pri hudbe, pri vyčíňaní šašov, ale ráno, keď sa tiško začal zobúdzať deň, už bol na nohách. Zavše ho videli postávať pri obloku, hľadieť do diaľav, akoby ich chcel prebodnúť zrakom. Rozmýšľal o štátnych veciach. Spával ľahko a málo.*

K príslovkám blízko stoja predložkové pády, lebo i nimi sa často vyjadrujú príslovkové určenia. V našej knihe sa tak robí podľa požiadaviek spisovného jazyka, napr. cieľ sa vyjadruje predložkami *po, za: pošlite po Bírbala* (nie *pre*), *musí sa pobrať za nocľahom;* časový bod, po ktorom dačo nastáva, iba predložkou *o: O malú chvíľu* (nie *za malú*) *zlodejov prút narastie*. Plne sa tu uplatňujú slovenské dvojité predložky s prvou časťou *po-* a trojité predložky s prvou časťou *z-* (*s-*), ktoré zvýrazňujú smerovanie, priebeh: *Ktosi popri ňom prekĺzne do trónnej siene; vraví pomedzi plač; spoza nich* (= spoza dvier) *vychodili divné hlasy a slová.*

Predložkovými výrazmi sa občas nahrádzajú celé vety, ktoré by nepotrebne rozrieďovali text, porov.: ..*tára ltimád Khán na veľký smiech dvoranov.* Nezabúda sa ani na ustálené predložkové zvraty, ako *vyplatím ti na ruku.*

Keď sa príslovkové vzťahy vyjadrujú vedľajšími vetami, dostávajú v Kľačkovej knižke výraz v typickej slovenskej spojke. Napr. časové vzťahy (súčasnosť, predčasnosť) sa vyjadrujú spojkou *kým* (nie *zatiaľ čo, zakiaľ, dokiaľ*): *Kým* (nie *zakiaľ*) *hostia večerali, o inom ani nehovorili, ako o bystrom Bírbalovi, básnikovi z Kalpí. Kým mi dovolil predstúpiť pred vás, môj vznešený cisár, musel som mu sľúbiť polovicu odmeny. Poháľajte sa, kým* (nie *zakiaľ, dokiaľ*) *je čas.* Prípustka sa vyjadruje od pôvodu domácimi spájacími výrazmi *čo, čo i, čo aj, a čo,* napr. *A čo sa aj pozabudol, čo sa aj tvrdším žartom obrátil na cisára, Akbar sa nenahneval, iba ho dobrotivo pokáral.*

V zhode s dobrou hovorovou slovenčinou autor používa i častice, a to v bohatom výbere: *nuž, už, naisto, sotva, nože, veru, prirodzene, pravdaže, či, vari, azda, akože!, kdeže!, ba...,* ktorými pridáva výpovediam rozmanité subjektívne zafarbenie, napr.: *Nuž veselo sa mu šlo. Pri súde sa už len obrániš. Naisto obstojíš pred cisárom. Sotva sa dostaneš na kráľovský dvor. Nože mi jednu porozprávaj! Ale veru nič nebolo v poriadku. Prirodzene, s vyšetrovaním začneme hneď. Nám pravdaže* (nie *ovšem*) *cez rozum neprejde, ale aj tak — pozor!* Pravda, v súvislom texte (najmä v dialógu) vystúpi úloha častíc plastickejšie. *Akože, vaša výsosť, pamätajú sa a majú sa dobre. Nech vám je vraj chvála za to, že sláva ich rodu a vášho mena rozniesla sa po celom svete. Ale pravda je pravda, aj oni tam majú svoje starosti. — Ba? Vari v nebi?*

Aj v tvarosloví sa frekventujú typické slovenské formy. Dá sa to dosvedčiť napr. tvorením nedokonavého vidu predponových slovies. Nachádzame tu alebo klasické slovanské vidy s predĺženým koreňom, napr. *vymieňať* (oproti dok. *vymeniť*) *si pohľady, vydieľať* (nie *vydeľovať*), *potiáčať, naprávať, poprávať, umárať sa, (po)zliepať, prelietať, smiech im odlietal s teplým vánkom, vlietali do chalupy, presviedčať, prebiehať, napĺňať,* prípadne s predĺženou kmeňotvornou príponou: *zdržiavať sa, udržiavať* (nie *udržovať*) *vatru, neunúvajte sa, potkýna sa, nadchýna sa,* a pri vzore *robiť* príponou *-ievať: dokončieva strihanie, zneuctievať mladé dievča;* pochopiteľne, prípona *-ievať* je vždy pri vzore *rozumieť,* napr. *bubnovanie zosilnieva.*

Máločo sa dá autorovi vyčitovať, lebo dielo je starostlivo napísané a zredigované. Zo slovníkovej stránky neradi v knihe vidíme slovo *ranec* (germanizmus) vo význame „batoh, uzol". Autor síce používa i *batôžtek,* ale v súvislosti s hlavným hrdinom Bírbalom píše o ranci. Zo syntaktickej stránky sme našli chybne (vlastne nepotrebne) použitú spoj-

ku že v súvetí „... *jedného sa opýtal, že koľko je hviezd na nebi*". To sú však osihotené jednotlivosti, ktoré sa v ostatnom texte stratia.

Po prečítaní tejto poetickej knihy človeka ovládne hrejivý pocit, že i dneska sa dá písať čisto po slovensky a — navyše — že klasickou slovenčinou píšu aj ľudia, ktorí ju špeciálne na vysokej škole neštudovali.

Viac úcty k vyjadrovacím spôsobom našich predkov

FILIP SABOL

Nezahatateľný rozvoj vedy a techniky má vplyv i na vývin jazyka: rozširuje jeho slovnú zásobu a vnáša doň nové výrazové prostriedky. Pravda, nie všetko nové sa v jazyku ujme a nie všetko staré možno z jazyka vyhadzovať. Ustálené frazeologické spojenia a skladobné spôsoby nemožno ľubovoľne meniť, ani nahrádzať novými, spravidla prepašovanými vyjadrovacími prostriedkami. Nezaškodí preto pouvažovať o prípadoch, keď sa nerešpektujú daktoré tradičné formy vyjadrovania. Na porovnávanie použijeme úryvky z textov ľudových piesní, v ktorých sa zachováva reč našich predkov v najrýdzejšej podobe.

Vo vedľajších časových vetách, ktorými sa obmedzuje trvanie deja nadradenej vety, používame po slovách *kým, pokým, dokiaľ, pokiaľ, dokedy* alebo po nárečových *dokeľ/dokľa, pokeľ/pokľa, než/niž* záporné dokonavé slovesá. Príklad: *Nebulo, nebudze ve valale dobre, niž še nepožeňa parobci honorne.* Zriedkavo sa však vyskytujú i väzby s kladnými dokonavými slovesami. Napríklad v Pravde na víkend z 23. 5. 1969 v príspevku MUDr. Pátkovej sme mohli čítať: ... *takto to bude deň čo deň, kým zostarnem.* Podobne Pravda zo 14. 10. 1969 priniesla na titulnej strane súvetie: ... *bude platiť do obdobia, kým sa usporiadajú všeobecné voľby.* Niektorým televíznym divákom sa zasa nepozdávalo pomenovanie známych príhovorov akademika Pavlíka *Zakiaľ vypijete šálku kávy* a spytovali sa, či by ich aj on sám tak pomenoval. Sú teda vedľajšie vety s kladným dokonavým slovesom správne?

V slovenčine sa na rozdiel od niektorých iných jazykov používajú po slovách *kým, pokým, dokiaľ, pokiaľ* a *dokedy* obidve podoby dokonavých[1] slovies (kladné i záporné). Kladné tvary slovies používame vo

[1] Pri používaní nedokonavých slovies v časových vetách nie sú skladobné problémy.

vedľajších vetách podmetových (napr. *Kým prišije gombík, trvá pol hodiny),* predmetových *(Som zvedavý, dokedy ostaneme tu ležať)* a časových, ktorými sa vyjadruje predčasnosť deja nadradenej vety *(Dlho uvažuje, kým sa rozhodne).* Iba v časových vetách obmedzujúcich trvanie deja nadradenej vety používame zápor. Na praktické uplatňovanie týchto zásad si však stačí pamätať, že záporné dokonavé sloveso možno použiť vždy, ak sa tým dosiahne požadovaný zmysel výpovede.

A teraz sa vráťme k sporným formuláciám. Prvá: *...takto to bude deň čo deň, kým zostarnem.* Tu časová veta zreteľne obmedzuje trvanie deja. Dokedy? Deň čo deň, kým... Teda: *kým nezostarnem.* Áno, na zdôraznenie sa tu vyžaduje záporné dokonavé sloveso. Veta *kým zostarnem* je síce významovo rovnoznačná, ale trocha nevýrazná. Zápor treba použiť i v súvetí: *... bude platiť do obdobia* (lepšie: *dovtedy), kým sa neusporiadajú všeobecné voľby.* Lenže pri vete *Zakiaľ vypijete šálku kávy* sa už musíme hlbšie zamyslieť. Zriedkavo používané *zakiaľ* možno nahradiť slovom *kým,* ale čo dáme po ňom? Ak máme na mysli *za celý čas, kým,* povieme: *kým n e v y p i j e t e šálku kávy.* Ale ak chceme vyjadriť *prv než,* výpoveď formulujeme: *kým v y p i j e t e šálku kávy.* Medzi vyjadrovaním predčasnosti a časovým obmedzovaním deja hlavnej vety[2] je teda v niektorých výpovediach len veľmi jemný, priam nepostrehnuteľný rozdiel. Treba preto formuláciu výpovede ponechať na ľubovôľu podávateľa. Pomenovania spomenutých televíznych príhovorov by teda boli správne v obidvoch podobách: *Kým (n e) v y p i j e t e šálku kávy.*

V známej pesničke *Sedemdesiat sukieň mala* nájdeme vetu *...a ja nemám iba jednu.* Našu pozornosť zaujme nezvyčajné spojenie *nemám iba,* ktoré sa v bežnom hovorovom štýle redukuje na *mám iba.* I tu ide o významovo rovnoznačné výpovede. Použitý zápor však robí formuláciu príznakovou a dáva výpovedi okrem základného významu aj príznak nedostatkovosti, a to i napriek tomu, že sa z pôvodnej formulácie *nemám nič iba* vynechalo slovo *nič.* No takéto citovo zafarbené výpovede nie sú zriedkavé v reči našich starých otcov ani v dielach našich starších spisovateľov a básnikov. Napríklad Tajovský nám zanechal takto štylizovanú vetu: *Veď už nemá len pár týždňov do asentírky.* Bolo by chybou, keby sa nám z hovorovej reči a beletrie postupne stratil tento vhodný štylizačný prostriedok. A nezabúdajme, že ho možno použiť aj pri iných časticiach a slovách. Len si spomeňme na úvodné slová pesničky *Nebudem sa ženiť až po Veľkej noci.* Poznáme však aj iné podobné výpovede: *nie sú už len biele, nechcem iba teba, neprídem až o rok*

---

[2] Funkcia časových viet sa najvýraznejšie prejaví pri porovnávaní, napríklad: *Budem čakať, kým* (= až do toho času, kým) *nenapíšeš úlohu. — Prídem, kým* (= prv než) *napíšeš úlohu.*

a pod. Pravda, treba tu mať na zreteli možné pomknutie významu. Netešilo by nás, keby sa napríklad vo výkladoch obchodov zjavili reklamné nápisy *Nekupujte len u nás!*

V ľudových piesňach sa vetné príslovky používajú výhradne bez sponového slovesa: *Žene treba to i to... — ...kravu možno predať, koňa možno čarať, ale ženu nie! — ... škoda mojej starodávnej frajerky.* Podobne ich používajú jednoduchí ľudia: *treba mi ho, načim už ísť, nemožno ďalej čakať, hodno sa nad tým zamyslieť, neradno o tom veľa hovoriť, škoda námahy, vidno to na nej* a pod. Podobným spôsobom používali vetné príslovky aj naši spisovatelia a básnici. Napr. veta od Vajanského: *Tu treba čin!* Lenže podaktorí používatelia slovenského jazyka sa mylne nazdávajú, že takéto bezsponové prísudky sú znakom neodborného vyjadrovania, a preto zo zásady používajú len svoje *je treba, nie je možno, je cítiť* a i. Nemali by sme ich napodobňovať. Najmä keď si uvedomíme, že i na zdôrazňovanie modálnych prísloviek lepšie pristanú častice ako spona (napríklad: *veru treba, naozaj nemožno, skutočne cítiť*).

Vari najnerozvážnejšie postupujú tí, čo predpojato zaznávajú alebo podceňujú vetné príslovky a v záujme subjektívne chápanej brilantnosti administratívneho štýlu prečiarkujú v konceptoch slová *možno, treba, hodno, neradno* a nahrádzajú ich spojeniami *je možné, je potrebné, je účelné, nie je žiadúce.* Môžeme im poradiť, aby na spestrenie kancelárskeho štýlu využívali obidva vyjadrovacie spôsoby. A nech si pamätajú, že v slovenčine modálnosť slovies vyjadrujeme príslovkami veľmi často a efektne.[3]

Uvažovali sme o troch syntaktických javoch v slovenčine a ukázalo sa, že neradno meniť tradičné vyjadrovacie spôsoby. Národný jazyk je vzácne dedičstvo po predkoch; treba s ním starostlivo hospodáriť, zveľaďovať ho, a nie premárniť jeho hodnoty.

---

[3] Napr. namiesto *je potrebné pripraviť sa, nie je možné štartovať* možno použiť kratšie, ale rovnako dobré konštrukcie: *treba sa pripraviť, nemožno štartovať.* Pri použití podstatného mena sa však môže posunúť význam výpovede: *príprava je potrebná, štart je nemožný.*

Hostince, krčmy, furmanské krčmy a ubytovacie hostince

(Jazykové a kultúrnohistorické poznámky)

VLADO UHLÁR

Krčmy a hostince poskytujú rozličné služby a sú, ako sa úradne vraví, zariadeniami, ktorých potreba sa preukázala aj v terajšom modernom svete a v súčasnej spoločnosti. Ak sú potrebné aj pre človeka vyspelej civilizácie, nemôže ich obísť ani jazykovedec a musí im venovať pozornosť aj jazykoveda, osobitne naša praktická jazykoveda v okruhu jazykovej kultúry.

Medzi pomenovaním *krčma* a *hostinec* sa zavše v hovorovom štýle nerobí rozdiel, hoci vecný význam týchto výrazov je odlišný.

Výraz *krčma* sa síce v Slovníku slovenského jazyka nehodnotí ako zastarané alebo zriedkavé slovo, ale v jazykovom povedomí sa v súčasnosti pociťuje ako slovo citovo zafarbené; vytíska sa z bežnej slovnej zásoby výrazov s neutrálnym významom, lebo má príznak hanlivosti. Preto sa s výrazom *krčma* nestretáme na štítoch alebo tabuliach takýchto spoločenských zariadení. Pomenovaním *krčma* sa označuje miestnosť s výčapom a s nenáročnými návštevníkmi, popíjajúcimi zväčša pálenku a pivo, zriedka aj víno. Zvyčajne bývajú takéto podniky (úradne závody) označené ako *hostince.*

V nižšom hovorovom štýle sa však aj solídne hostince a prípadne aj pohostinstvá so stolmi prikrytými obrusmi, kde sa podávajú aj teplé jedlá (zväčša iba polievky a guláše), volajú iba krčmami.

Výraz *hostinec* mal však za feudalizmu a až do rozvoja železničnej dopravy iný význam. Súvisí s významom slova *hosť,* ktorým sa neoznačoval prechodný návštevník, ktorý si prišiel iba preliať hrdlo mierkou pálenky, ale cestujúci, ktorý sa zložil v hostinci, keď už nie z kolimahy alebo z koča, tak aspoň z poriadneho furmanského voza, aby sa občerstvil nápojom i chovou a prípadne sa aj uložil po dlhej ceste na nočný odpočinok v hosťovskej svetlici hostinca. Keď sa však výraz *krčma* pre svoj nemecký pôvod začal vylučovať z knižných štýlov a úradným označením aj takýchto jednoduchých služieb sa stal *hostinec,* bolo potrebné zavše diferencovať od obyčajných hostincov (krčiem) práve také, ktoré poskytovali aj náročnejšie služby pre cestujúcich, najmä nocľah a prípadne aj dlhšie ubytovanie. A tak zo starých hostincov (v tom pôvodnom význame) sa vplyvom češtiny stávali *zájazdové hostince* (zasa nie bez bezprostredného vplyvu nemeckých názvov *Gasthaus und Einkehrhaus),* zatiaľ čo v ľudovej reči sa často označovali názvom *furmanská krčma.*

Dnešnému pokoleniu sú tieto pomenovania zväčša už iba nejasnými slovnými spojeniami. Preto sa nečudujeme, že jednak z nedostatočného poznania nedávnej minulosti a aj nášho jazyka, jednak z nepochopenia veci a nedostatočného rešpektovania aj významnejších štylistických hodnôt a rozdielov sa razom nahrádzajú (najmä v písomných prejavoch) krčmy hostincami a obdobne aj furmanské krčmy zájazdovými hostincami.

Aj v tejto súvislosti výraz *zájazdový hostinec* znie v slovenčine veľmi cudzo, lebo zariadenia na osvieženie cestujúcich autami a vodičov áut, ktorí jazdia na takýchto moderných technických dopravných prostriedkoch, majú názov *motel* alebo *motorest* (označenie menej náročných reštaurácií alebo pohostinstiev pre motoristov).

Vráťme sa však k výrazu *furmanská krčma.*

Hromadné rozšírenie nákladných áut aj na zvážanie dreva z hôr a ich doprava na železničné stanice alebo k najbližším pílam je celkom novou vecou. Pravdaže, pred dvadsiatimi a dávnejšími rokmi 10 až 20-kilometrové vzdialenosti prekonávali furmani na vozoch ťahaných koňmi. Na takejto ceste krčmy bývali útulkom povozníkov, najmä v časoch nepohody. Tu sa zohriali, najedli (zväčša z toho, čo im doma nachystali manželky do tanistry alebo do plátennej kapsy) a potúžili aj pálenkou. Takéto krčmy i hostince sa právom volali furmanskými krčmami.

Pred zavedením železnice sa však všetok presun tovarov akéhokoľvek druhu, a pravdaže aj ľudí, konal iba pomocou povozov ťahaných koňmi alebo volmi. Slová *povoz* a *povozník* sú mladšie; od najstarších čias mestskej kolonizácie sa používali výrazy *fúra, furman, furmanský,* kým slová *voz* a *voziar* mali trochu iný štylistický význam. Ak išlo o prepravovanie cudzieho nákladu, najmä kupeckého tovaru, vždy sa hovorilo iba *fúra* a *furman* a niekde tieto výrazy celkom zatisli pôvodné slovenské slová. Naložený voz bol už vždy iba fúrou a pohonič furmanom.

Furmanom, ktorí väčšiu časť roka strávili na cestách, druhým domovom sa stávali hostince pri hradských (cestách), často nazývané aj fur-

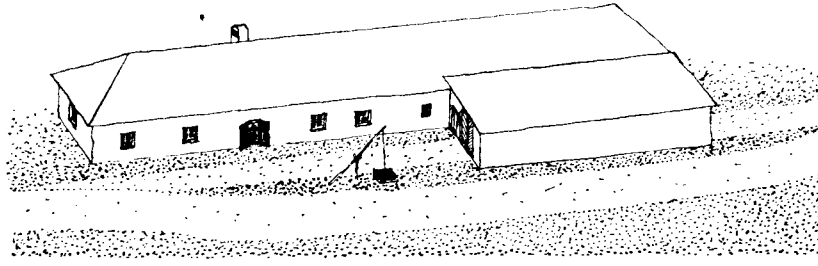

Furmanská krčma (Veľké Bielice, okres Topoľčany)

manskými hostincami alebo furmanskými krčmami. Hoci časy ich plného používania sa už minuli pred polstoročím, ba aj dávnejšie, ešte podnes možno mnohé poznať najmä na samotách mimo obcí, ale aj v dedinách, najčastejšie na ich bývalých okrajových častiach pri hradskej.

Boli to pomerne rozsiahle, zväčša murované staviská popri hradských s veľkou miestnosťou uprostred. Tu popri stenách bývali jednoduché stoly s lavicami, v jednom rohu ohnisko a nad ním otvorený komín (na varenie, pečenie i vyhrievanie miestnosti), v druhom rohu býval výčap *(šenk, rekestíš)*, ohradený proti obsluhovaným hosťom latkovým oplotením s otvorom, ktorý bolo možno chytro zakryť spustením takého istého latkového uzáveru (na spôsob obločnice), keď už bol čas spať, alebo keď sa strhla medzi popíjajúcimi (či už furmanmi alebo hosťami) zvada a bitka.

Takéto starodávne hostince *(furmanské hostince)* stávali svojou pozdĺžnou osou popri hradských, kým obyčajné sedliacke domy stávali pravidelne čelom kolmo na cestu. Ich rozsiahla zadná časť často podstatne prečnievala z osi domu smerom k hradskej; podobala sa veľkej stodole dakedy pričlenenej priamo k domu s hostincom, inokedy bývala od vlastnej budovy oddelená neveľkou medzierkou. Z obidvoch strán takejto stodoly (alebo šopy) bývali veľké vráta, ktorými furmani na noc, ale aj v prípade nepohody a dlhšieho odpočinku zaťahovali fúry dovnútra. Tu aj niekoľko vozov stálo popri sebe a kone chránené proti nečasu sa kŕmili a odpočívali. Zavše priamo v stodole boli vstavané aj stajne pre furmanské záprahy. Furmani sedeli v krčme, popíjali, jedli, driemali pri stoloch alebo pospávali v noci na laviciach. Prepravovaní zámožnejší hostia odpočívali v menšej hosťovskej svetlici.

Takéto hostince pri hradských bývali dobrým zdrojom príjmov. Zriaďovať a stavať ich bolo výsadou zemepanských vrchností, ktoré ich dávali do prenájmu. O ich skromnom vybavení a postavení hostinských podávajú správy staré doklady v archívoch.

Ako príklad môže poslúžiť *Kontrakt mohelnického hostinca,* ktorým osvietená pani barónka Kristína z Hellenbachu, majiteľka panstva Pažiť (teraz okres Topoľčany), potvrdzuje: Od 1. januára 1803 „som prijala na muoj hostinec v chotári pažitskom a v slávnej tejto stolici Tekovskej sa nachádzajúci, rečený Mohelnica, Škríba Jána..." Ján Škríba ako „árendáš" sa zaväzoval platiť ročite sedemdesiattri rýnskych zlatých, starať sa o hostinec a hostí a opatrovať aj skromný „inventár tam prebývajících vecí panských:

1. v malej svetlici posteľ a zelené kachle a stolík,
2. v hosťovskej (teda vo vlastnej krčmovej miestnosti) dlhý štok, jednu dlhú stolicu a dve lavice."[1]

[1] V Štátnom archíve, pobočka v Nitre, v právnych spisoch majetkov panstva Pažiť vo fondoch Rod Thonet.

O rozlišovaní významu podobných spoločenských služieb (a teda aj o istej odlišnosti ich výstavnosti) svedčí aj „kontrakt" baróna Juraja z Hellenbachu z 28. novembra 1765, ktorým oznamuje, že dal do árendy na dva roky „muoj pivovar pažitský a tri krčmy k nemu prislúchajúce: totiž jednu tu v Pažiti (v dedine), druhý hostinec (rozumej Mohelnicu; teda nie krčmu, ale hostinec), tretiu vo Veľkých Uherciach Vlčkovi Gašparovi na dva roky od 1. januára budúceho roku 1766", a to za 190 zlatých ročite.[2]

Z takýchto dokladov možno čerpať nielen poučenie v okruhu našich kultúrnych dejín vo feudálnej spoločnosti, ale aj veľa vyťažiť pre poznanie jazyka a vhodné štylistické využitie spomínaných reálií (nadovšetko v umeleckej próze s historickými témami).

V porovnaní s dedinskými furmanskými hostincami značne odlišný ráz mali takéto spoločenské a hospodárske zariadenia v mestách. V nich hľadali útulok nielen furmani, ale aj cestujúci na poštových vozoch (dostavníkoch). V nich bývalo viacero izieb pre hostí, ktorí sa v meste zdržovali aj niekoľko dní (ak neboli ubytovaní u svojich príbuzných alebo hostiteľov v prípadoch šľachtických rodín ap.). V takýchto hostincoch sa podávala aj strava, takže ich možno porovnať s dnešnými hotelmi, ktoré majú aj vlastnú reštauráciu. Hostince bývali neraz i na okrajoch miest, už mimo mestských hradieb, napr. známy hostinec U zeleného stromu v Bratislave (predchodca dnešného medzinárodného hotela Carlton) a hostinec takého istého mena v Prešove (na mieste dnešného justičného paláca).

Ani takéto výstavnejšie a komfortnejšie vybavené hostince nemožno volať zájazdovými hostincami. Ak ich beletrista zo štylistických dôvodov nechce pomenovať hotelmi, aby neporušil dobovú atmosféru umeleckého diela, má k dispozícii spojenie *ubytovací hostinec*. Zaiste nebude pokračovať tak ako poniektorí prekladatelia z ruštiny, ktorí výraz *gostinica* (vplyv českých prekladov je viac ako pravdepodobný) tlmočia dvojslovným pomenovaním *zájazdný hostinec*, hoci v istých súvislostiach (mesto) ide o hotel, kým inde naozaj iba o hostinec, prípadne iba o furmansku krčmu.[3]

Na citlivú prácu s prekladom a na dobré jazykové povedomie máme v tomto smere príklad v pretlmočení románu Jacka Londona Majster

---

[2] Z toho istého archívu.

[3] V preklade románu F. M. Dostojevského *Diablom posadnutí (Besi)*, Bratislava 1967, 553, sedliacka žena, ktorá za prehnanú cenu poskytuje útulok a prespanie tým, čo čakajú na nepravidelnú lodnú prepravu cez jazero v Spasove, odvrkne náročnému pánovi Stepanovi Trofimovičovi Verchovskému, ktorý si veľkopansky vyžaduje celkom osobitnú izbu: „Tu nie je zájazdný hostinec, pán môj, obedy cestujúcim nepodávame." Prekladateľke Viere Hegerovej celkom stačilo pretlmočiť výraz *gostinca* slovom *hostinec*.

Alkohol, kde spisovateľ a prekladateľ Alfonz Bednár použil výraz *nocľažný hostinec*.[4]

Uvedomujeme si, že názov *hostinec* vo význame „furmanský hostinec" alebo „ubytovací hostinec" je názov pre spoločenské služby (zväčša príznačné pre feudalizmus), ktoré za rozvoja kapitalizmu v súvislosti s rozšírením železničnej a inej dopravy ustúpili hotelom, motelom, prípadne autokempingom.

Z našich výkladov však vyplýva, že vždy nemožno nahrádzať *krčmy* hostincami a ani *hostince, furmanské hostince, furmanské krčmy, ubytovacie hostince* a *nocľažné hostince* zájazdovými hostincami. Tým sa jednak skresľuje stav vecí, jednak sa ochudobňuje slovenčina o výrazy štýlovej rozmanitosti. Skutočná kultúra jazyka vhodne využíva spomínané výrazy v zhode so skutočnosťou a štylistickými zámermi autora.

Daktoré jazykové chyby z oblasti zdravotníctva

MÁRIA IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ

V zdravotníckych kútikoch alebo stĺpčekoch novín sa pomerne často píše o aktuálnych zdravotných problémoch, akými sú rakovina, infarkty, kožné a nervové ochorenia, ochorenia a následky z fajčenia atď. Slovenčina týchto prejavov závisí od toho, kto tieto príspevky píše. Dakedy majú dobrú jazykovú úroveň, inokedy je v nich chyba na chybe (keď pravdepodobne nie je autorom Slovák, alebo ide o český prameň opisovanej problematiky). Pravdaže, v takýchto prípadoch musí vždy aktívne zasiahnuť interný redaktor príslušnej rubriky. Z tohto stanoviska si všimneme zaujímavý článok, ktorý priniesol Večerník (zo dňa 24. 10. 1968, str. 11) pod nadpisom *Čo sú to predrakovinové stavy* od MUDr. E. Vilčeka.

V spomenutom článku sme našli chyby rozličného druhu. Preberieme si jednotlivé chybné výrazy postupne, lebo navzájom nesúvisia.

Autor článku dôsledne používa napr. slovesnú väzbu s predložkou *v* pri slovese *zmeniť*, teda *zmeniť v dačo*, hoci čitateľ pociťuje túto väzbu ako málo bežnú, prípadne knižnú. Ako takú ju označuje pri slovese *zmeniť* aj SSJ V, str. 642. Pri druhom význame slovesa *zmeniť* sa tu uvádza väzba *zmeniť na čo*, knižne i *v čo*.

---

[4] Jack London, *Majster Alkohol čiže Pijanské zápisky*, Bratislava 1967, 26.

Na názorné porovnanie rozdielov obidvoch väzieb uvádzame príklady zo SSJ V, str. 642 a príklady, ktoré sme si vypísali z článku:

Príklady zo SSJ:

Tiché večery menia sa hneď na hlučné a plné vzrušenia. (Rázus) — *(Stepi) na úrodné zmenili sa nivy.* (Hviezdoslav); expr. *Dom sa zmenil na peklo.* (Lazarová) — *Tvoja krása v slávu sa zmení.* (Sládkovič)

Príklady z Večerníka:

... no môžu sa za určitých okolností v takýto nádor zmeniť. Rozoznávame menej a viac nebezpečné predrakovinové stavy, z ktorých každý sa nemusí vždy zmeniť v rakovinu. Aj predrakovinové stavy v širšom slova zmysle môžu sa ojedinele zmeniť v zhubný nádor. (Príkladov z článku by sme mohli uviesť viac.)

V súčasnej spisovnej reči je bežná väzba s predložkou *na*, preto vravievame: *zmeniť sa na dačo, zmenilo sa na dobré, na zlé, pomery sa zmenili na znesiteľné (neznesiteľné), bradavica sa zmenila na nádor, prýšť sa zmenil na vred* atď. Z týchto príčin mal pisateľ článku použiť radšej dôsledne predložku *na*, a nie predložku *v*.

Sloveso *bujeť* v slovenčine nejestvuje. Kým v spisovnej češtine sa bežne používajú a rozlišujú dve slovesá: *bujeti* a *bujněti* (pozri o tom SSJČ I, str. 183), slovenčina má namiesto dvoch českých slovies iba jedno sloveso, a to *bujnieť*. V češtine napr. „tráva, plevel, prales bují; tkáně bujejí", „zlo bují" — v slovenčine naproti tomu: *tráva bujnie, prales bujnie, burina bujnie, bujnie porast, orgován,* ba aj *zlo, rozmar bujnie.* Podobne sa vyjadruje aj bujnenie svalstva, tkaniva. Teda i tkanivo bujnie. Chybne sa vyjadruje autor článku, keď píše:

Niekedy môže dôjsť k zbujeniu (!) rohovej vrstvy kože do tvaru bradavcovitých, kužeľovite vyčnievajúcich útvarov. Tu môže dôjsť iba *k zbujneniu rohovej vrstvy kože.* Oproti českej dvojici slovies *bujeti — zbujeti* stojí v slovenčine dvojica *bujnieť — zbujnieť.* Oproti českému slovesnému podst. menu *bujení (zbujení)* má slovenčina podoby *bujnenie (zbujnenie).*

Takéto chyby by sa vo Večerníku nemali už zjavovať. Rozdiel je tu taký výrazný, že ho redaktor (ani korektor) nemôže prehliadnuť.

Prídavné meno *bradavcovitý* sa v slovenčine nepoužíva. Anatomické názvoslovie (Bratislava 1962, str. 403) ustaľuje na pomenovanie danej vlastnosti prídavné mena v podobách *bradavkovitý, bradavkový.* Slovník slovenského jazyka I uvádza napr. takéto výrazy pri písmene B: *bradavica, bradavičnatý, bradavka, bradavkovitý.* Neuvádza sa tu nepoužívané a neznáme príd. meno *bradavcovitý.* Český slovník uvádza bohatšiu čeľaď slov: *bradavice, bradavičkovitý, bradavičnatý, bradavcovitý, bradavičitý, bradavičný, bradavka, bradavkatý, bradavkovitý, bradavkový* (SSJČ I, str. 160). Na citovanom mieste mal pisateľ článku po-

užiť namiesto príd. mena *bradavcovitý* podobu *bradavkovitý útvar.*

Úplne neznáme je v slovenčine slovo *výhrez* = čes. *výhřez.* V spisovnej češtine sa pri chorobnom vytlačení ľudských orgánov z tela používajú slovesá *vyhřezati, vyhřeznouti, vyhřezávati.* Od základu tohto slovesa je odvodené aj podstatné meno *výhřez,* ktoré použil autor spomínaného článku. Pretože v slovenčine takéto sloveso vôbec nemáme, je len prirodzené, že nemôžeme mať ani od neho odvodené podstatné meno. Slovenský čitateľ tomuto slovu v texte nerozumie — veci nič nepomôže, keď sa formálne upraví hláska *ř* na *r (výhřez — výhrez).* Nášmu čitateľovi je úplne jasné a blízke vyjadrenie: *vytlačenie, vytisnutie čriev, pažeráka, oka* ap.

Pri slovese *vytisnúť* (SSJ V, str. 317) čítame takýto príklad, ktorý dobre zapadá do zdravotníckej oblasti: *vytisne mu kvapku krvi* (Zúbek); *Bolesť mu vytisla slzy* (Tajovský).

Pri slovese *vytlačiť* (SSJ V, str. 318) čítame takéto príklady: *Vytlačila si z prsta kvapku krvi.* (Krno) — *Vietor vytlačil mu slzy z očí.* (Kukučín)

Daktoré ďalšie české výrazy sa držia v prostredí našich zdravotníkov veľmi kŕčovite. Patrí k nim napr. slovo *nárt* namiesto správneho slovenského slova *priehlavok,* české slovo *kotník* namiesto domáceho *členok.* Často sa píše o *pohmoždeninách,* hoci v slovenčine hovoríme *o pomliaždeninách, o pomliaždení* (nie *o pohmoždení* ap.). Vravievame a píšeme, že dakomu *pomliaždilo ruku, nohu* (nie *pohmoždilo!).* Termín *pomliaždenina* je utvorený analogicky ako iné lekárske výrazy typu *zdurenina, modrina, odrenina* ap.

Osobitný prípad tvorí slovo *čípok,* namiesto ktorého dávno jazykovedci navrhli slovenské slovo *čapík,* ale mnohí lekári, zdravotnícki pracovníci, sestričky, lekárnici zotrvávajú pri českom a navonok posloveneenom slove *čípok* (z českého *čípek* — od slova *čep,* slovenské *čap* — *čapík).*

Všetky spomenuté príklady ukazujú, že ani v oblasti zdravotníckeho vyjadrovania nemožno mechanicky preberať české vyjadrovacie prostriedky. V tejto oblasti má slovenčina veľmi kultúrne a domáce, slovenské, od češtiny dakedy veľmi odlišné vyjadrovacie prostriedky a anatomické termíny. Tieto odlišnosti treba rešpektovať v obidvoch jazykoch, a to tak v písanej, ako aj v hovorenej reči.

Ks

Slovenské názvy mesiacov

MILAN MAJTÁN

K napísaniu týchto riadkov mi dala popud monografia T. Hołyńskej-Baranowej *Ukraińskie nazwy miesięcy na tle ogólnosłowiańskim,*[1] v ktorej sa autorka vyrovnala s neľahkou úlohou analyzovať niekoľko desiatok ukrajinských názvov mesiacov zo sémantického i slovotvorného hľadiska. Pritom naznačuje aj históriu používania a zemepisné rozšírenie jednotlivých názvov, ktoré konfrontuje s paralelnými názvami v iných slovanských jazykoch. Z monografií a štúdií o slovanských názvoch mesiacov (F. Miklosich, *Die slavischen Monatsnamen,*[2] K. J. Erben, *Jména měsiců slowanská vůbec a česká zwláště,*[3] J. Zaimov, *B7lgarskite narodni imena na mesecite*[4] a i.) chýba vari iba štúdia T. Gołębiowskej, *Nazwy miesięcy w gwarach polskich.*[5] Slovenské názvy použila autorka na konfrontáciu s ukrajinskými. V súpise literatúry nájdeme Bernolákovu Etymológiu, Mičátkov Diferenciálny slovensko-ruský slovník i Kálalov Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, ba slovenské názvy uvádza aj podľa Vondrákovej porovnávacej slovanskej gramatiky.

Nám teraz nejde o analýzu spomenutej monografie o ukrajinských názvoch mesiacov. Chceme ukázať, že aj na Slovensku sa používali iné názvy mesiacov, ako ich poznáme a používame dnes, a že aj u nás boli tendencie (najmä v kalendároch) nahradiť latinské názvy domácimi.[6] Prezreli sme niekoľko desiatok ročníkov rozličných slovenských kalendárov od konca 18. storočia a základné slovníkové diela. V najstarších a v evanjelických kalendároch sa popri latinských alebo z latinčiny prevzatých používajú aj české názvy, niekedy označované ako československé. Vyplýva to zo skutočnosti, že čeština na Slovensku dlhý čas plnila funkciu spisovného jazyka (biblická čeština bola bohoslužobným jazykom slovenských evanjelikov) a bola aj istým modelom pri utváraní kultúrnych predspisovných útvarov slovenčiny.

Na ukážku sme vybrali názvy mesiacov (okrem latinských a súčasných) z týchto prameňov:

---

1 Wrocław — Warszawa — Kraków 1969.
2 Wien 1867.
3 Časopis Českého musea XXIII, 1849, č. 1, 133-176 (s tabuľkou).
4 Izvestija na instituta za b7lgarski ezik, kn. III. Sofija 1954.
5 Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CXIV, Prace językoznawcze, zeszyt 15, 1965, 177-189.
6 Porov. aj E. Jóna, *Štúrovské základy slovenského slovníka,* Slovenská reč 31, 1966, 74-75.

BE A. Bernolák, *Etymologia vocum slavicarum*, Trnava 1791.
BS A. Bernolák, *Slowár slowenski česko-latinsko-ňemecko-uherski*, Budín 1825—1827.
NSK *Najvači wnowozloženi wsseobecni nowi a stari národni kalendár 1837* (vychádzal v Budíne).
SNN *Slovenskie národnie novini* (od 1845).
DP *Domová pokladnica 1848* (kalendár, vydal D. Lichard v Skalici).
J Š. Jančovič, *Noví slovensko-maďarski a maďarsko-slovenski slovňík*, Sarvaš 1848.
Ho *Prvá čítanka pre slovenské evanjelické a. v. školy*, Banská Bystrica 1860 (zostavil M. M. Hodža).
T *Tatran 1861* (kalendár, vydal O. Radlinský).
L J. Loos, *Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči*, Pešť 1871.
PS1 *Pútnik svätovojtešský* 1885 (kalendár, vydal M. Medňánsky v Skalici).
PS2 *Pútnik svätovojtešský 1894* (kalendár, vydal F. O. Matzenauer v Trnave).
M L. A. Mičátek, *Differenciálny slovensko-ruský slovník*, Martin 1900.
SG *Slovenský gazda 1915* (kalendár, vyšiel v Budapešti).
K M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, Banská Bystrica 1924.
Hv J. Hvozdzik, *Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský*, Praha — Prešov 1937.

V niektorých kalendároch sa uvádzali aj české, poľské, ukrajinské, ruské, srbochorvátske alebo slovinské názvy.

Slovenské názvy podľa jednotlivých mesiacov:

I. január, lat. januarius, čes. leden

leden J, PS1, *ledeň* BE, BS, NSK, M, *ladeň* BS, SG, *ľadeň* PS2, M, K, Hv, *ľadoň* L, *studeň* M, *sečeň* M, *hrubí sečeň* BS, *velkí sečen* SNN, J, *velkí sečeň* DP, *veľký sečeň* Ho, K, Hv (arch.), *mesiac trojkráľový* T, PS1, PS2

II. február, lat. februarius, čes. únor

unor BE, BS, NSK, *únor* BS, J, L, PS1, PS2 M, SG, *malí sečen* SNN, J, *malí sečeň* BS, DP, *malý sečeň* Ho, K, Hv (arch.), *mesiac hromničný* T, PS1, PS2

III. marec, lat. martius, čes. březen

brezen SNN, L, PS1, M, *brezeň* BE, BS, NSK, J, DP, Ho, PS2, SG, Hv, *brezoň* L, *mesiac pôstny* T, PS1, PS2

IV. apríl, lat. aprilis, čes. duben

duben BS, SNN, L, PS1, M, *dubeň* BE, NSK, DP, J, Ho, PS2, SG, Hv, *mesiac veľkonočný* T, PS1, PS2

V. máj, lat. majus, čes. květen

kveten SNN, PS_1, *kveteň* PS_2, SG, M, Hv, *traveň* DP, *tráveň* Ho, *swatodušní mesác* BS, *mesiac mariánsky* T, PS_1, PS_2

VI. jún, lat. junius, čes. červen

červen NSK, L, PS_1, M, Hv, *červeň* BE, BS, J, Hv, *lipeň* SNN, DP, Ho, Hv, *traveň* PS_2, M, *úhorní mesác* BS, *mesiac Božieho Tela* T, PS_1, PS_2

VII. júl, lat. julius, čes. červenec

červenec BE, BS, NSK, SNN, J, L, PS_1, M, SG, Hv, *lipeň* L, M, K, *klaseň* DP, Ho, PS_2, K, *senní (senowí) mesác* BS, *mesiac apoštolský* T, *mesiac Cyrillo-Methodský* PS_1, *mesiac Cyrillo-Methodejský* PS_2

VIII. august, lat. augustus, čes. srpen

srpen PS_1, *srpeň* BE, BS, NSK, DP, J, Ho, L, PS_2, M, SG, Hv, *klasen* SNN, *letní mesác* BS, *mesiac pútnický* T, PS_1, *mesiac svätoštefanský* PS_2

IX. september, lat. september, čes. září

září PS_1, *žári* BE, BS, NSK, J, *žiareň* SG, *jaseň* DP, Ho, PS_2, *hrudeň* M, K (neľud.), *malí rujen* SNN, *mesiac andelský* PS_1, *mesiac anjelský* T, PS_2

X. október, lat. october, čes. říjen

rijen NSK, J, *říjen* BE, BS, PS_1, *riješ* SG, *rujen* J, L, *rujeň* DP, Ho, PS_2, M, K, Hv, *velkí rujen* SNN, *mesiac ružencový* T, PS_1, PS_2

XI. november, lat. november, čes. listopad

listopad BE, BS, NSK, SNN, J, L, SG, Hv, *listopád* PS_1, PS_2, M, *studeň* DP, Ho, *mesiac všech svätých* T, PS_1, *mesiac verných zomrelých* T, PS_2

XII. december, lat. december, čes. prosinec

prosinec BS, SNN, J, PS_1, PS_2, M, SG, *prasinec* BS, NSK, L, M, K, *prašinec* BE, J, *mrazeň* DP, Ho, *mesiac vianočný* T, PS_1, PS_2

Pokusy zaviesť domáce slovenské názvy mesiacov sa neujali a dnes nemožno s určitosťou povedať, ktoré z uvedených názvov sa medzi ľudom viac používali. Z latinčiny prevzaté názvy *január, február, marec, apríl, máj, jún, júl, august, september, október, november, december* v konkurencii s doma utvorenými alebo z češtiny alebo z ukrajinčiny prevzatými názvami zvíťazili.

Z metronomického názvoslovia

Pri Ústave teórie merania Slovenskej akadémie vied ustanovila sa v máji 1968 názvoslovná komisia, ktorá ustaľuje a reviduje názvoslovie z odboru metronomiky. Za predsedu komisie bol vymenovaný RNDr. I. Staríček, ďalšími členmi komisie sú RNDr. J. Hajda, CSc., prom. fyz. L. Pullmanová, CSc. (všetci z Ústavu teórie merania SAV), doc. Ing. J. Bajcsy, CSc., doc. Ing. O. Macko, CSc. (obidvaja zo Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave), Ing. J. Raška z n. p. Metra Blansko, Ing. L. Ripper, CSc. z Tesly Brno, RNDr. J. Šindelář z Československého metrologického ústavu v Prahe, Ing. G. Štuller, CSc. z Československého metrologického ústavu v Bratislave, I. Masár z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra v Bratislave a prof. RNDr. J. Vanovič z Prírodovedeckej fakulty v Bratislave.

Práca komisie sa sústreďuje na ustaľovanie termínov všeobecného charakteru i špeciálnych termínov z oblasti elektrotechniky, mechaniky a termiky, pričom sa ráta s rozšírením tematiky o geodéziu, optiku a automatiku. Pri každom termíne sa starostlivo zvažuje jeho vedeckosť i praktická použiteľnosť a dbá sa, aby jednotlivé definície boli čo najvýstižnejšie, najstručnejšie, ale bez ujmy na vecnej správnosti. Každý prijatý a schválený termín je výsledkom spolupráce odborníkov z výskumu a praxe, preto sa jeho schválenie nemohlo zaobísť bez podrobnej diskusie komplexne osvetľujúcej každý pojem z viacerých strán.

Súbor názvov, ktoré uverejňujeme v našom časopise, reprezentuje v istom výbere iba časť toho, čo komisia doteraz urobila, resp. čo bude v metronomickom názvoslovnom slovníku. Nateraz teda nemožno urobiť jazykový rozbor alebo sa pokúšať o celkovú jazykovú charakteristiku názvoslovia z odboru merania. Ale aj tak sú už v schválených názvoch a ich definíciách zreteľné daktoré tendencie. Jednou z nich je vodomé, zámerné používanie medzinárodných slov vo funkcii odborných názvov (i v definíciách). Treba pokladať za správne, že komisia sa neusiluje za každú cenu utvárať názvy z domácich (slovenských) prvkov v tých prípadoch, kde sú výhody medzinárodných slov neodškriepiteľné. Ide o jednoslovné názvy, ako sú napr. *admitancia, kapacita,* ale i o viacslovné názvy, ako sú napr. *totálny pyrometer, absolútna permeabilita, magnetická hysterézna slučka* a mnohé ďalšie. Takýto postup je v súlade so súčasným odborným vyjadrovaním a aj v tomto okruhu sa ním posilňuje tendencia neizolovať slovenčinu od ostatného sveta (neslovanského i slovanského). Opačný postup by pri terajšom medzinárodnom charaktere vedy mohol mať pre slovenskú metronomiku nepriaznivé následky. Je však len prirodzené, že sa v istých prípadoch využívajú aj prvky domáce ako rovnocenné s medzinárodnými. Preto sa ako synonymné ustálili podoby *kontaktný teplomer* i *dotykový teplomer, konduktancia*

i *vodivosť*, *meracia sústava* i *merací systém*, *sústava veličín* i *systém veličín* ap.

V doterajšej práci komisie nevznikla potreba utvoriť nový pomenovací typ, preto sa v tomto odbore stretáme s pomenovacími postupmi bežnými aj v iných názvosloviach. Sú tu jednoslovné názvy (domáce, napr. *miera, veličina, prevodník;* cudzieho pôvodu, napr. *metronomika, etalón)*, dvojslovné názvy so zhodným prívlastkom *(nóniová diferencia, odvodená veličina)* i s nezhodným prívlastkom *(rozmer veličiny, rozsah stupnice)*, ako i viacslovné názvy rozmanitej štruktúry *(vedľajšia jednotka sústavy, kilogram na meter štvorcový, Celsiova termodynamická stupnica teploty* atď.).

Z jazykového, ale aj z odborného hľadiska je užitočné, že sa na jazykovo nesprávne názvy výslovne upozorňuje *(snímač*, nesprávne *čidlo)* a že sa pri cudzojazyčných názvoch uvádza aj ich výslovnosť *(poise*, vysl. *poáz)*.

Po znamienku rovnosti uvádza sa platný rovnoznačný termín, v hranatej zátvorke sú značky základných alebo vedľajších jednotiek *(kg, kgl* a^{-1}, *kp, l, m* atď.), resp. tam kde je to potrebné, zaznačuje sa v zátvorke výslovnosť prevzatých názvov.

I. Masár

I. VŠEOBECNÉ TERMÍNY Z MERACEJ TECHNIKY

absolútna sústava jednotiek
sústava jednotiek založená na troch základných jednotkách pre dĺžku, hmotnosť a čas; v prípade použitia jednotiek cm, g, s voláme túto sústavu CGS; v prípade použitia jednotiek m, kg, s voláme túto sústavu MKS

bezrozmerná veličina
odvodená veličina, ktorej hodnota nie je závislá od voľby základných jednotiek v danej sústave veličín

čiastková jednotka
časť nejakej jednotky

číselná hodnota veličiny
číslo priradené meranej veličine

etalón
zariadenie alebo merací systém určený na realizáciu, uchovanie alebo reprodukciu jednotkovej veličiny (jej násobku alebo časti)

harmonický analyzátor
zariadenie, pomocou ktorého sa pri periodicky meniacich sa veličinách určujú amplitúdy, prípadne fázy jednotlivých harmonických zložiek

hlavná jednotka sústavy
jednotka odvodená koherentne zo základných jednotiek tejto sústavy

hodnota veličiny
údaj charakterizujúci veličinu jednotkou a príslušnou číselnou hodnotou veličiny

jednotková veličina = mierová jednotka
veličina, ktorej číselná hodnota sa rovná jednej

koherentná jednotka veličiny
jednotka vyjadrená základnými jednotkami v danej sústave veličín vzťahom, v ktorom číselný koeficient sa rovná jednej

koherentná sústava jednotiek
sústava jednotiek, v ktorej sú všetky jednotky koherentné

konvenčne pravá hodnota veličiny
hodnota dostatočne blízka skutočnej hodnote veličiny z hľadiska jej použitia

medzinárodná sústava jednotiek SI
koherentná sústava jednotiek založená na základných jednotkách: meter (pre dĺžku), kilogram (pre hmotnosť), sekunda (pre čas), ampér (pre elektrický prúd), kelvin (pre teplotu), kandela (pre svietivosť)

meracia metóda
spôsob, akým sa koná meranie určitej veličiny (zahrňuje meracie prostriedky i merací postup)

meracia sústava = merací systém
súhrn meracích prostriedkov (vrátane všetkých pomocných zariadení), ktoré vykonávajú isté meranie

merací postup
sled úkonov potrebných na uskutočnenie istého merania

merací princíp
fyzikálny alebo iný jav, ktorý tvorí základ merania

merací prístroj
merací prostriedok, ktorý prevádza údaje získané z meraného objektu na číselný údaj

merací prostriedok
zariadenie alebo pomôcka potrebná na úkony spojené s meraním

merací reťazec
sústava pozostávajúca obvykle zo snímačov, prevodníkov, ukazovacích zariadení a spojovacích ciest, potrebná na vykonanie istého merania

merací rozsah stupnice
interval stupnice, v ktorom sa robí meranie

meraná veličina
veličina, ktorá je predmetom merania

meranie
a) súhrn úkonov, ktorými sa priradí číslo alebo iná kvantitatívna charakteristika k istému pozorovanému predmetu alebo javu na základe vzťahu istej jeho vlastnosti k dohodnutému usporiadanému súboru daných javov;
b) kvantitatívne porovnávanie objektu s konvenčnou hodnotou (etalón)

dotykové meranie = kontaktné meranie
meranie, pri ktorom je povrch meraného predmetu v priamom mechanickom styku so snímačom

nepriame meranie
meranie, pri ktorom sa meria iná veličina, ktorej závislosť od skúmanej veličiny je známa

metrická decimálna sústava
sústava jednotiek, ktorej základom je meter a kilogram a ktorá používa desatinnú sústavu

metrológia
veda, ktorej predmetom sú zákonitosti merania

metronomika
veda o základných princípoch kvantitatívneho poznávania

miera
merací prostriedok, ktorým môžeme trvalým spôsobom reprodukovať jednu alebo viac známych hodnôt danej veličiny

mimosústavová jednotka = mimosystémová jednotka
jednotka, ktorá nepatrí do uvažovanej sústavy jednotiek

násobná jednotka
násobok nejakej jednotky

nóniová diferencia
pomer veľkosti jedného dielika hlavnej stupnice k celkovému počtu dielikov pomocnej stupnice

odvodená veličina
veličina definovaná základnými veličinami danej sústavy veličín

praktická sústava jednotiek MKSA = Georgiho sústava jednotiek MKSA
sústava jednotiek založená na štyroch základných jednotkách: meter (pre dĺžku), kilogram (pre hmotnosť), sekunda (pre čas), ampér (pre elektrický prúd)

prevodník
časť meracieho reťazca, ktorá prevádza hodnotu meranej veličiny na inú hodnotu tej istej veličiny alebo na hodnotu inej veličiny

prevodový pomer = prevod
pomer medzi veľkosťou dielika a hodnotou delenia

redukovaná hodnota veličiny
nameraná hodnota prevedená na normálne podmienky

rozmer veličiny
výraz, ktorý vyjadruje vzťah veličiny k základným veličinám

rozsah stupnice
interval medzi krajnými hodnotami stupnice

skutočná hodnota veličiny
hodnota, ktorú má veličina za príslušných podmienok

snímač (nespráv. čidlo)
časť meracieho reťazca snímajúca údaje z meraného objektu

sprievodná veličina
veličina, ktorá nie je predmetom vykonávaného merania, ale spravidla meranie ovplyvňuje

stupnica veličiny
súbor všetkých hodnôt veličiny stanovený konvenciou

sústava jednotiek = systém jednotiek
súhrn jednotiek určitej sústavy veličín

sústava veličín = systém veličín
súhrn veličín rozličného druhu, používaných v istej oblasti poznania na vyjadrenie vzťahov a zákonitostí

technická sústava jednotiek
sústava jednotiek založená na troch základných jednotkách pre dĺžku, čas a silu; technická sústava používaná v ČSSR vychádza z jednotiek meter, sekunda, kilopond

ukazovacie zariadenie
časť meracieho prístroja ukazujúca výsledky merania

vedľajšia jednotka sústavy
jednotka odvodená zo základných jednotiek sústavy nekoherentne

veličina
vlastnosť predmetu alebo javu, ktorej sa dajú priradiť číselné hodnoty na základe dohodnutého merania

základná jednotka
jednotka základnej veličiny

základná veličina
veličina, ktorú na základe dohody pokladáme za nezávislú od ostatných veličín sústavy

zložená jednotka
hlavná alebo vedľajšia jednotka, ktorá vznikla z dvoch alebo viacerých jednotiek

II. TERMÍNY Z MECHANIKY

bar [bar]
1 bar = 10^5 N . m^{-2}; je to vedľajšia jednotka tlaku

efemeridová sekunda
jednotka efemeridového času, 31 556 925, 9747-tý diel tropického roku 1900

grad [1^g]
1 grad = $\frac{\pi}{200}$ rad; je to vedľajšia jednotka rovinného uhla

hviezdna sekunda = stredná hviezdna sekunda
jednotka hviezdneho času, 86 400-tá časť stredného hviezdneho dňa

kilogram [kg]
hmotnosť medzinárodného prototypu kilogramu, uloženého v Medzinárodnom úrade pre miery a váhy v Sèvres

kilogram na liter [kgl^{-1}]
1 kgl^{-1} = 10^3 kg m^{-3}; je to vedľajšia jednotka mernej hmotnosti

kilogram na kubický meter [kg m^{-3}]
merná hmotnosť homogénnej látky, ktorej 1 m^3 má hmotnosť 1 kg; je to hlavná jednotka mernej hmotnosti v SI

kilopond [kp]
1 kp = 9,806 650 N; je to vedľajšia jednotka sily

kilopond na meter štvorcový [kp m^{-2}]
1 kp m^{-2} = 9,806 65 N m^{-2}; je to vedľajšia jednotka tlaku

kilopondmeter [kpm]
1 kpm = 9,806 650 J; je to vedľajšia jednotka práce alebo tepla

kôň [k]
1 k = 735,50 W; je to vedľajšia jednotka výkonu

liter [l]
1 l = 10^{-3} m^3; je to vedľajšia jednotka objemu

Pozn. Staršia definícia: Liter je objem 1 kg vody pri teplote 3,99 °C a tlaku 760 torov. Podľa tejto definície 1 l = 1,000 028 . 10^{-3} m^3.

meter [m]
dĺžka rovnajúca sa 1 650 763,73 násobku vlnovej dĺžky žiarenia šíriaceho sa vo vákuu, prislúchajúceho atómu kryptónu 86 pri prechode medzi energetickými hladinami $2p_{10}$ $5d_5$

Pozn. Predtým sa meter definoval ako vzdialenosť dvoch stredných rysiek na medzinárodnom prototype metra, ktorý je uložený v Medzinárodnom úrade pre miery a váhy v Sèvres, meraná pri teplote 0 °C a tlaku 760 torov.

kubický meter [m^3]
objem kocky s hranou 1 m; je to hlavná jednotka objemu v SI

štvorcový meter [m^2]
obsah štvorca so stranou 1 m; je to hlavná jednotka plošného obsahu v SI

newton [N]
sila, ktorá udeľuje telesu s hmotnosťou 1 kg zrýchlenie 1 m s^{-2}; je to hlavná jednotka sily v SI

newton na štvorcový meter [N m^{-2}]
tlak, ktorý vyvolá sila 1 N rovnomerne rozložená na ploche veľkosti 1 m^2, kolmej na smer sily; je to hlavná jednotka tlaku v SI

newtonsekunda na meter štvorcový [Ns m^{-2}]
dynamická viskozita laminárne prúdiacej tekutiny, v ktorej pri gradiente rýchlosti 1 S^{-1} kolmo na smer prúdenia vzniká tangenciálne napätie 1 N m^{-2}; je to hlavná jednotka dynamickej viskozity v SI

poise [P] (vysl. poaz)
1 P = 0,1 Ns m^{-2}; je to vedľajšia jednotka dynamickej viskozity

radián [rad]
uhol, pri ktorom pomer príslušnej dĺžky kruhového oblúka opísaného z vrchola uhla k polomeru oblúka sa rovná 1; je to hlavná jednotka rovinného uhla v SI

spat [sp]
1 sp = 4 sr; je to vedľajšia jednotka priestorového uhla

steradián [sr]
priestorový uhol, pri ktorom pomer veľkosti plochy ohraničenej príslušným kužeľom na povrchu gule so stredom vo vrchole uhla k štvorcu polomeru gule sa rovná 1; je to hlavná jednotka priestorového uhla v SI

stok [St]
1 St = 10^{-4} m^2s^{-1}; je to vedľajšia jednotka kinematickej viskozity

stredná sekunda = stredná slnečná sekunda
jednotka stredného slnečného času, 86 400-tá časť stredného slnečného dňa

stupeň [1°]
$1° = \frac{\pi}{180}$ rad; je to vedľajšia jednotka rovinného uhla

štvorcový meter za sekundu [m^2 s^{-1}]
kinematická viskozita tekutiny s hustotou 1 kg m^{-3}, ktorej dynamická viskozita je 1 Ns m^{-2}; je to hlavná jednotka kinematickej viskozity v SI

tor [tor]
1 tor = 133,3220 N m^{-2}; je to vedľajšia jednotka tlaku
Pozn. Podľa staršej definície sa tor rovnal 1 mm Hg.

watt [W]
výkon, pri ktorom sa vykoná práca 1 joulu za 1 sekundu; je to hlavná jednotka výkonu (príkonu)

watthodina [Wh]
vedľajšia jednotka práce alebo tepla; 1 Wh = $3,6 . 10^3$j

III. TERMÍNY Z NÁUKY O TEPLE

absolútna stupnica teploty, pozri termodynamická stupnica teploty

Beckmanov teplomer
kvapalinový teplomer na meranie v malom rozsahu teplôt; jeho kapilára je upravená tak, aby bolo možné merať v rôznych nastaviteľných rozsahoch teplôt

Celsiova stupnica teploty
stupnica teploty určená na základe tepelnej rozťažnosti ortuťového stĺpca

Celsiova plynová stupnica teploty
stupnica teploty určená na základe tepelnej rozťažnosti, prípadne rozpínavosti ideálneho plynu

Celsiova termodynamická stupnica teploty
stupnica zhodná s Kelvinovou termodynamickou stupnicou teploty, ibaže jej nula je pri 273,15 stupňoch Kelvina (bod tuhnutia vody)

dilatačný teplomer
teplomer založený na princípe dĺžkovej alebo objemovej rozťažnosti látok

dvojkovový teplomer = bimetalický teplomer
dilatačný teplomer založený na deformácii pásika z dvojkovu (t. j. z dvoch plošne spojených kovových pásov s rôznou tepelnou rozťažnosťou) spôsobenej zmenou teploty

Fahrenheitova stupnica teploty
stupnica, v ktorej bod tuhnutia vody má 32 °F a bod varu 212 °F

farbový pyrometer
pyrometer, ktorým určujeme teplotu z farby žiarenia (zloženie spektra)

fotografický pyrometer
pyrometer, v ktorom sa porovnáva merané žiarenie so žiarením známeho zdroja na základe sčernenia fotografického filmu

infračervený pyrometer
totálny pyrometer určený na meranie teploty z množstva infračerveného žiarenia

Kelvinova termodynamická stupnica teploty
termodynamická stupnica teploty, v ktorej je nula pri absolútnej nule teploty a v ktorej trojný bod vody má teplotu 273,16 stupňov

kilokalória [kcal]
1 kcal = 4 186,80 J; táto hodnota prislúcha medzinárodnej tabuľkovej kilokalórii; je to vedľajšia jednotka práce alebo tepla

Poznámka: Staršia definícia: Tzv. 15-stupňová kilokalória je teplo, ktorým sa ohreje 1 kg vody zo 14,5 na 15,5 °C

kontaktný teplomer = dotykový teplomer

1. ortuťový teplomer s kapilárou vybavenou posuvným drôtikom, ktorý sa pri nastavenej teplote spojí s hladinou ortuti a uzavrie tým elektrický obvod;
2. kvapalinový teplomer na meranie povrchových teplôt pevných látok so zásobníkom upraveným na dobrý styk s meraným predmetom

kvapalinový teplomer
dilatačný teplomer, v ktorom je rozťahujúcou sa látkou kvapalina

lekársky teplomer
ortuťový teplomer so zaškrtenou kapilárou, v ktorej sa ortuťový stĺpec po vykonanom meraní pretrhne

magnetický teplomer
teplomer založený na zmene magnetickej susceptibility látok s teplom

medzinárodná praktická stupnica teploty
stupnica teploty definovaná šiestimi reprodukovateľnými hlavnými bodmi, zodpovedajúcimi istým presne definovaným termodynamickým stavom

normálna stupnica teploty, pozri medzinárodná praktická stupnica teploty

medzinárodná tabuľková kilokalória, pozri kilokalória

odporový teplomer
teplomer založený na princípe zmeny elektrického odporu látok s teplotou

optický pyrometer s miznúcim vláknom = Holbornov-Kurlbaumov pyrometer
pyrometer, v ktorom sa porovnáva monochromatický jas merného zdroja s jasom žiarovky; žeraviaci prúd sa reguluje tak dlho, až vlákno v zornom poli pyrometra zmizne

ortuťový teplomer
dilatačný teplomer, v ktorom je roztahujúcou sa látkou ortuť

parciálny pyrometer = monochromatický pyrometer
pyrometer na meranie teploty zo žiarenia určitej vlnovej dĺžky (t. j. na meranie monochromatického žiarenia)

perličkový termistor
termistor tvaru drobnej perličky

plynový teplomer
teplomer založený na rozťažnosti plynu za stáleho tlaku alebo na rozpínavosti plynu za stáleho objemu

pyrometer
teplomer založený na meraní svetelného žiarenia telies

Réaumurova stupnica teploty
stupnica teploty, v ktorej bod tuhnutia vody je 0 °R a bod varu vody 80 °R

teplo
forma mikromechanickej energie

teplomer
prístroj na meranie teploty

teplota
miera kinetickej energie pohybujúcich sa častíc

Poznámka: Pôvodne sa teplota definovala ako objektívna miera tej vlastnosti telesa, ktorá rozhoduje o našich subjektívnych tepelných pocitoch.

teplotný stupeň
jednotka teplotného rozdielu

termistor
polovodičový prvok, ktorého elektrický odpor sa výrazne mení s teplotou

termoelektrický teplomer
teplomer založený na termoelektrickom jave, pri ktorom vzniká elektrické napätie

termodynamická stupnica teploty
stupnica teploty určená na základe účinnosti vratného Carnotovho cyklu

termometria
časť náuky o teple, v ktorej sa podávajú definície používaných stupníc teploty a opisujú rozličné metódy merania teploty

tlakový teplomer
teplomer založený na princípe rozpínavosti plynov alebo kvapalín teplotou

totálny pyrometer
pyrometer na meranie teploty so širokou spektrálnou oblasťou

vodíkový teplomer
plynový teplomer založený na rozpínavosti vodíka za stáleho objemu

Wanerov polarizačný pyrometer
pyrometer s pomocnou žiarovkou stálej svietivosti, ktorý pri porovnávaní žiarenia meraného žiariča so žiarením žiarovky používa polarizované svetlo

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 4 — 1970 — ČÍSLO 5

ROZLIČNOSTI

Prelomíme hrádzu ľahostajnosti?

Vlani cez letné prázdniny hostila naša staroslávna Nitra učiteľov slovenčiny z Maďarskej, Poľskej a Rumunskej ľudovodemokratickej republiky. Naši bratia a sestry, na ktorých sme v nedávnej minulosti pomaly zabúdali, prišli do vlasti svojich predkov, aby si prehĺbili znalosti slovenského jazyka. Na jednej z prednášok odzneli ako vzor cvičenia, ktorými možno prehlbovať vlastenecké cítenie detí, aj tieto slová:

„Už v kolíske sme si zvykli na sladké zvuky rodnej reči. Mamičkine spevy nás uspávali, z matkiných úst nám plynuli slová potechy, keď sme neboli s niečím spokojní. Odvtedy ich každý z nás počúva deň čo deň, preto je náš vzťah k nim akýsi všedný, mnohí z nás ani nevedia precítiť krásy našej milej slovenčiny. Akí sme však šťastní, keď ich začujeme vo svete, kde sa vždy cítime akísi opustení. A mnohí synovia nášho národa umierali s bolesťou v srdci len preto, lebo nepočuli pred smrťou tie sladké zvuky, ktorými im ich rodičia a príbuzní vštepovali do srdc lásku a úctu k tomu, čo nám zachovali naši drahí otcovia."

Pri prednese týchto slov sa dve poslucháčky rozplakali. Vraj im prišlo clivo za starou vlasťou, v ktorej sa narodili, v ktorej sa naučili prvé slová a prežili svoje detstvo a ktorú museli z existenčných dôvodov opustiť.

Žiaľ, doma sme svedkami čohosi iného. Namiesto citlivého prístupu sa stretáme s nevšímavosťou, ba niekedy priam s neúctou. Stále ešte nemôžeme byť spokojní s výsledkami úsilia o zvýšenie jazykovej kultúry. Svedčia o tom nielen ústne jazykové prejavy nejedného nášho

„rečníka", ale aj písomné prejavy, ktoré vo forme rozličných oznamov, plagátov, firemných, ba dokonca aj orientačných (!) tabúľ nám denne bijú do očí a urážajú jazykový cit tých, ktorým správny jazykový prejav je nielen otázkou osobnej prestíže, ale aj vecou srdca. Pri čítaní takých nápisov ako *Kukučínová ulica, Vináreň na Zobori, Nitrianská Streda* si človek nechtiac musí klásť otázky: Podarí sa nám vôbec niekedy prebudiť lásku a úctu k slovenčine, prelomiť hrádzu ľahostajnosti k tomu, čo je mnohým našim rodákom vo svete drahé a čo my doma pociťujeme už nie ako samozrejmosť, ale priam príťaž? Je ozaj tá slovenčina taká ťažká, ak si nevieme zapamätať, že privlastňovacie prídavné meno *Kukučínova* sa skloňuje podľa vzoru *otcova* (má teda krátke *a)*, že v slove *Nitrianska* platí rytmický zákon, že *Zobor* sa skloňuje pravidelne podľa vzoru dub, teda *na dube, na Zobore?* Ale ak už všetci aj nevedia gramatiku, nemali by ju vedieť aspoň tí, čo dávajú príkazy zhotoviť nápisy, ktoré budú dlhý čas pôsobiť na jazykové povedomie našich občanov? A ak gramatiku a pravopis nevedia ani oni, nemali by sa aspoň poradiť s tým, ktorí ju poznajú? Veď dnes sa už u nás v každej dedinke nájde človek, ktorý by vedel a bol ochotný poradiť tomu, kto by sa naňho obrátil s nejakým jazykovým problémom. Stačilo by zájsť do najbližšej základnej deväťročnej školy a poradiť sa so slovenčinármi. Zdá sa však, že vo svojej pohodlnosti často nie sme ochotní dať si ani takúto námahu, veď papier a plech znesú všetko. A koľkým chybám by sa dalo predísť aj tak, že by sme vzali do rúk Pravidlá slovenského pravopisu! Vo všetkých odvetviach svojej činnosti pracuje človek s nástrojmi, prístrojmi a rozličnými inými pomôckami, len ľudia pracujúci so slovenským slovom, rečou svojej matky, veľmi často zabúdajú na takú jednoduchú, ale výbornú pomôcku, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu, Jazyková poradňa, Morfológiia slovenského jazyka ap.

Pravda, nie je ľahké napraviť za krátky čas to, čo sme v minulosti hriešne zanedbali. Usilovnosť a dobrú vôľu by sme však už dnes vo svojej praktickej činnosti preukázať mali. Vypestovať vzorný ústny jazykový prejav nemožno zo dňa na deň. Ľuďom, ktorí urobia dajakú chybu v ústnom prejave, možno dnes ešte všeličo odpustiť. Nikomu však nemožno odpustiť chyby v písomných prejavoch určených pre verejnosť. Práve tu by mal každý z nás preukázať svoju dobrú vôľu a citlivý vzťah k národnej reči. Ak to nie je ochotný urobiť, nech je aspoň natoľko kritický voči sebe, že uzná svoje nedostatky a prizná si, že dnes práve naňho sa vzťahujú slová básnika: „Ach, iďte preč, preč od nej, nevedomci, preč!"

R. Šiška

Zo slovenských ľudových názvov húb

Kozák osikový Leccinum aurantiacum (BULL. ex FR.) S. F. GRAY

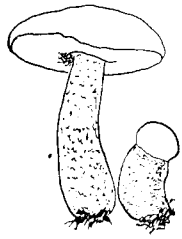

Kozák osikový patrí medzi najznámejšie a najobľúbenejšie druhy húb. Má nápadný červenopomarančový povrch klobúka a hlúbik pokrytý tmavými šupinkami. Pevná biela dužina na reze tmavne. Plodnice vyrastajú od júla až do novembra vo svetlých miešaných lesoch najmä pod osikami, ale aj pod inými listnatými stromami. Praktickí hubári ho obyčajne neodlišujú od veľmi podobného kozáka kremeniaka Leccinum rufescens, ktorý rastie najmä pod brezami a pod jedľami.

V slovenských nárečiach má kozák osikový okrem názvov typu *kozák, kozar, kozlák, pinceľ, mäkýš,* ktoré ho začleňujú medzi kozáky (porov. ľudové názvy kozáka brezového), niekoľko ďalších pomenovaní, ktoré vystihujú jeho špecifické poznávacie znaky, najmä červenú farbu klobúka a symbiózu s niektorými listnatými stromami, predovšetkým s osikou.

Veľká skupina názvov je motivovaná červenou farbou klobúka. Z dolnej Oravy, od Žiliny, Bytče a Martina poznáme dvojslovný názov *červený kozák,* z okolia Bardejova a Prešova *červeny kozar* alebo *červeny grib.* V južnej časti západného i stredného Slovenska sa rozptýlene používa pomenovanie *červený janko, červený janek,* na Horehroní *červený pelcman,* v Jaklovciach na Spiši *červeny žid* a v Podlužanoch pri Bánovciach nad Bebravou *červený pán.* Jednoslovné názvy *červeňak, červenak* sú charakteristické pre východoslovenské nárečia. Ojedinele sa podoba *červenák* vyskytuje aj na okolí Zvolena, Banskej Bystrice a Martina.

Rovnako motivované sú aj metaforické názvy *husár, husarka, honvéd, honvíd,* roztrúsené po celom slovenskom jazykovom území.

Z hľadiska pomenúvania sú mimoriadne zaujímavé názvy *janek, janko, janík.* Vyskytujú sa na celom západnom Slovensku a vo východnej časti bývalej Novohradskej stolice. Zdá sa, že tiež boli motivované nápadnou farbou klobúka. V slovenskej i českej ľudovej prírodovednej terminológii sa takto volajú viaceré rastliny i živočíchy niečím nápadné (porov. aj české *janek* = bláznivý, pochabý, pojašený človek).

Symbióza s osikou podmienila vznik viacerých názvov. Na okolí Bánoviec nad Bebravou volajú túto hubu *osikáč,* pri Piešťanoch *osikál,* na okolí Revúcej a Rimavskej Soboty *osičiak, osičäk, osičnäk,* na okolí Senice a Pezinka *osičňák,* okolo Banskej Bystrice *osičník,* v Gbeloch pri Skalici *osikovník.* Na pomerne rozsiahlom území na západnom Slovensku

a v južnej časti stredného Slovenska žije názov *osikovec*, na okolí Košíc *ošikovec*. Celkom ojedinelé sú podoby *osikovka, sikovka*. Napokon dosť často stretáme dvojslovné názvy *osikový kozák, ošikovy kozar, osikový hríb, osikový janík, osiková komprda*.

Na symbiózu s brezou poukazujú názvy *brezák, brezňak, brežňak*, brezovec, *brezovák, brezúvka, brezovianka*, na symbiózu s lieskou *lieskovec, lieskovák*, s topoľom *topoľovy hrib, topoľak*.

Zaujímavé sú názvy *páňa* od Považskej Bystrice a *panenka* z Valče pri Martine.

Z Oravy doložené názvy *komprd, komprda* sú pravdepodobne prenesené z hríba siniaka alebo hríba zrnitohlúbikového.

Z češtiny sa na Slovensko dostali prostredníctvom hubárskych príručiek názvy *kremenáč, kremenák*.

V staršej literatúre sa na Slovensku používali názvy *kozák, osikový hríb, husár*. Súčasný slovenský odborný názov *kozák osikový* zaraďuje hubu medzi kozáky a zároveň poukazuje na jej základný identifikačný znak.

Masliak obyčajný Suillus luteus (L. ex FR.) S. F. GRAY

K obľúbeným druhom húb patria aj masliaky, ktorých typickým predstaviteľom je masliak obyčajný. Klobúk tejto huby je pologuľovitý, v zrelosti vankúšovito rozložený. Povrch je čokoládovohnedý, mazľavo slizký, pokožku možno ľahko *zlúpnuť*. V mladosti je klobúk spojený na okrajoch s hlúbikom bielou blankou, z ktorej na hlúbiku v dospelosti zostáva prsteň. Žltkastá dužina je veľmi jemná a má príjemnú chuť i vôňu. Masliak obyčajný rastie v ihličnatých alebo zmiešaných lesoch, najmä pod borovicami, a to od júna až do novembra.

V slovenských nárečiach má masliak obyčajný pomerne veľa názvov, ale väčšinu z nich tvoria iba rozličné slovotvorné a hláskové varianty vychádzajúce zo základu *masl-*. Najrozšírenejšie je pomenovanie *masliak*, ktoré iste aj vplyvom spisovného jazyka preniklo zo stredného Slovenska na západ aj na východ. Ale rovnako ako zo západoslovenských, aj zo stredoslovenských nárečí poznáme podobu *masľák*. Na východnom Slovensku sa používajú varianty *masliak, mašľak*, na okolí Revúcej a na dolnej Orave *masľäk*, vo východnom Novohrade na okolí Poltára *maslejk*, v goralských nárečiach *mašľok*. Pôsobením ľudovej etymológie možno vysvetliť zriedkavú podobu *mazliak*, doloženú od Žiliny.

Na východnom Slovensku, najmä na okolí Spišskej Novej Vsi, Gelnice, Košíc a Prešova sa hojne vyskytuje názov *mašľar*, v Sirku pri Rožňave *maslér*, na okolí Zvolena *masliar*.

Podoby *máselňák, máselník* sú rozšírené najmä na Záhorí, podoby *mašlanik, mašlenik* na okolí Sobraniec a Sabinova, *maslaník* pri Poltári. Okolo Michaloviec a Humenného sa používa aj podoba *mašlej.*

Na strednom Považí, na okolí Púchova, Ilavy, Bánoviec nad Bebravou a Trenčína poznajú túto hubu pod názvom *maslienka.*

Medzi zriedkavé podoby patria *maslovec* od Banskej Bystrice, *maslovíak* od Popradu, *mašluk* od Levoče, *mašliš* od Sabinova, *maślarka* od Trebišova, *maslovka* od Trnavy a Rožňavy.

Podobne motivované sú aj názvy *sopliak, soplák, soplačka, soplivec,* vyskytujúce sa sporadicky po strednom i západnom Slovensku, a hádam aj celkom ojedinelé názvy *mäkkýš* a *kakáš.*

Dosť časté sú v slovenských nárečiach názvy motivované symbiózou masliaka obyčajného s borovicou. Prejavuje sa v nich aj lexikálna diferenciácia *borovica — sosna.*

Na západnom i na strednom Slovensku sa vyskytujú rozmanito tvorené názvy od základu *bor-,* ako *borák, borovák, bôrovec, borúvka, podborovník, podborovec, podbórka, podborúvka* a ďalšie ich hláskové varianty.

Miestami na Orave, v Gemeri a na východnom Slovensku sa používajú názvy odvodené od základu *sosn-,* najmä *sošňak, sosnäk,* zriedkavejšie *podsošňak.*

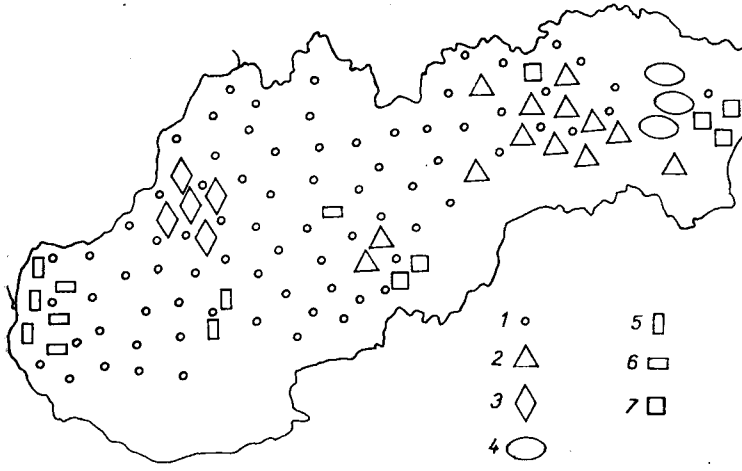

I. Slovenské ľudové názvy masliaka obyčajného
(Názvy utvorené od základu masl-)
1. masliak, maslák — 2. maslar, masler — 3. maslienka — 4. maslej
5. máselňák — 6. máselník — 7. maslanik

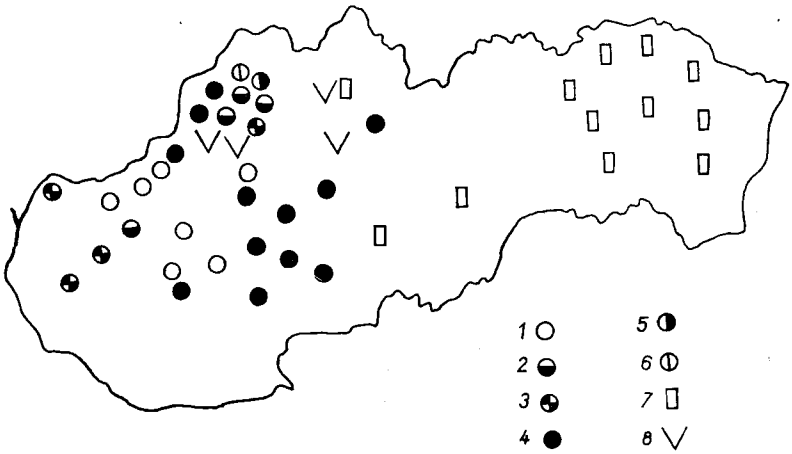

II. Slovenské ľudové názvy masliaka obyčajného
(Názvy z iných lexikálnych základov)
1. borák — 2. (pod)borka — 3. (pod)borúvka — 4. borovec — 5. podborovník
6. podborník — 7. sosňak — 8. sopliak

Na okolnosť, že pokožku klobúka možno ľahko zlúpať, poukazujú ojedinelé názvy *dráč* a *šupák*.

Zo staršej literatúry možno spomenúť názvy *masliak, máslenik, borový hrib*. Z nich sa ako najsúcejší ukázal názov *masliak*, ktorý sa uplatnil v dnešnej odbornej terminológii.

M. Majtánová

Aké miesto má slovo podraz v našej slovnej zásobe?

V ostatnom čase sa zvyšuje frekvencia slova *podraz*, a to najmä v hovorených prejavoch slangového rázu. Keby sa chcel dakto o slove *podraz* čosi bližšie dozvedieť, sklamalo by ho zistenie, že sa o tomto slove dosiaľ nezmieňuje ani jedna jazyková príručka. Nezachytáva sa doteraz ani v najnovšom slovníkovom materiáli Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Aj to potvrdzuje, že je to slovo celkom nové a že je rozšírené najmä v hovorenej podobe jazyka. Dostalo sa však už aj do písaných prejavov, predovšetkým do dennej tlače, kde sa zmeny slovnej zásoby

odrážajú najskôr. Uvádzame niekoľko citátov: *Tie hlasy sa stali nakoniec podrazom vo vzťahu medzi českými a slovenskými porotami. Ak som spomenul podraz zo strany českých porôt, tak je to ten, lebo(!) v takom náhlom menení stanovísk je možné ťažko nájsť štipku seriózznosti* (obidve vety zo Smeny z 25. VI. 1969). *Toto bol vyslovený podraz a nečestný útok hercov na novinárov, lebo keď videli šarmantné baletky, ako pochodujú po zelenom javisku, mysleli na všetko iné, len nie na futbal* (Smena 8. VII. 1969). Na znak toho, že výraz *podraz* sa ešte nepociťuje ako bežné, všeobecne známe slovo, dávajú ho daktorí autori do úvodzoviek: *Zamerajme sa poctivo a zodpovedne len na to, či sme schopní a či naša inteligencia skúsených národov je na takej úrovni, aby sme si nerobili „podrazy" najprv sami sebe a potom sa odvolávali na rôzne aj politické vplyvy* (Smena 24. VI. 1969). Už podľa uvedených citátov možno zistiť význam slova *podraz*. Myslí sa ním úskok, nečestný útok, podvod alebo úmyselné poškodenie, oklamanie. Aj keď motivácia tohto slova nie je azda na prvý pohľad celkom jasná, predsa ju možno dosť ľahko vyvodiť z frazeologizovaného spojenia *podraziť nohu (nohy) dakomu*. Toto spojenie má v slovenčine aj pôvodný význam, napr. vo vete *Meč mu vyrvali z ruky, podrazili nohy* (Horák). Tu má sloveso *podraziť* svoj pôvodný význam „úderom, nárazom zospodu zvaliť". Možno ho dokresliť príkladmi ako *Vyhřklo z neho, že ho šabľou podrazil* (Jégé);*Ženie sa na bicykli rovno k Terezke, akoby ju chcel podraziť a zabrzdí rovno pred ňou* (Lazarová); *Ledva som prešla dva kroky, už ma podrazili...* (Jarunková). Oveľa častejšie má spojenie *podraziť nohy* prenesený, frazeologizovaný význam, ktorý možno vysvetliť ako „uškodiť dakomu, znemožniť dakoho": *Nervozita podrážala favoritom nohy* (Večerník 1964); *(Politické a finančné zákroky) podrazili nohy talianskemu neorealizmu* (KŽ 1967).

Slovom *podraz* môžeme rozumieť „podrazenie nôh", a to v priamom i prenesenom význame. V priamom význame je slovo *podraz* športovým termínom a značí útočný pohyb, ktorým zápasník podrazí súperovi nohu, aby ho mohol ľahšie premôcť. Slovník slovenského jazyka nezachytáva ani tento športový termín. O druhom, vlastne prenesenom význame tohto slova sme hovorili na začiatku.

Slovo *podraz* je utvorené celkom pravidelne. Je to dejové podstatné meno utvorené odtrhnutím prípony, podobne ako sú odvodené slová *odraz, odlet, prelet, úklon, preskok, vrh* od slovies *odraziť, odletieť, prelètieť, uklonit, preskočiť, vrhnúť*. Pri štylistickom hodnotení slova *podraz* (v neterminologickom význame) musíme prizerať na jeho novosť, rozšírenosť len v istom prostredí (mládež, šport, noviny) a silné expresívne zafarbenie. Tieto vlastnosti ho zaraďujú do slangovej vrstvy nášho jazyka. Takto hodnotí toto slovo i Slovník spisovného jazyka českého. Aj

v češtine je slovo *podraz* pomerne nové, staršie slovníky (Příruční slovník jazyka českého, Trávničkov Slovník jazyka českého) ho neuvádzajú.

Záver: Slovo *podraz* je po prvé športový termín s významom „úder, ktorým zápasník podrazí súperovi nohu", po druhé je to slangový výraz silného expresívneho zafarbenia s významom „úskok, podvod alebo zákerný, nečestný útok". Súvisí s obrazným frazeologickým spojením *podraziť (podrážať) nohy dakomu.* Spisovný jazyk slovo *podraz* v uvedenom druhom význame zatiaľ neprijíma. Stavia sa k nemu ako k exkluzívnemu prvku v reči mládeže a v reči istých spoločenských skupín. Dôkazom toho je i to, že sa slovo *podraz* v písaných prejavoch takmer nevyskytuje. Uvedené citáty, v ktorých sa použilo v celkom neutrálnom prejave, hovoria o necitlivom, ak nie o nedbajskom postoji k spisovnému jazyku.

M. Pisárčiková

Vyplňme medzeru v sociologickej terminológii

V odbornej literatúre o voľnom čase sa často nejednotne hovorí o troch, štyroch, ba až piatich častiach dňa, z ktorých nie každá má pevné a jednotné pomenovanie. Najčastejšie sa časti dňa označujú opisnými názvami podľa činností, ktorým sa človek v ich priebehu venuje (1. čas venovaný práci v zamestnaní, 2. čas, ktorý súvisí s prácou v zamestnaní, 3. čas venovaný prácam v domácnosti, 4. čas venovaný fyziologickým potrebám, 5. voľný čas). Pri zjednodušenom členení sa hovorí iba o štyroch častiach dňa, z ktorých prvú tvorí čas venovaný práci v zamestnaní a čas, ktorý s touto prácou súvisí a súhrnne sa volá *pracovným časom,* kým ostatné časti dňa zostávajú ako v prvom variante. Nakoniec je tretí variant, podľa ktorého sa deň člení na 1. pracovný čas, 2. mimopracovný čas a 3. voľný čas, pričom akoby sa zabúdalo, že aj voľný čas je vlastne mimopracovný čas.

Tento tretí variant členenia dňa je z vecného hľadiska, ako aj z logického hľadiska najmenej správny. Myslím preto, že bude účelné, ak sa pre oblasť analýzy časového fondu zavedie jednotná a úspornejšia terminológia. Aby to však bolo možné, žiada sa utvoriť nový termín, ktorý tu výrazne chýba a ktorým by sa súhrnne pomenoval mimopracovný čas, ktorý nie je voľným časom, teda čas venovaný prácam v domácnosti a fyziologickým potrebám. Pretože obidve tieto skupiny činností majú charakter nevyhnutnosti, lebo ich človek aj v najväčšej časovej tiesni (hoci len v obmedzenej miere)musí vykonávať, bude správne, ak dostanú spoločný názov *nevyhnutné činnosti* a ak čas nimi vyplnený

nazveme *necesitný čas* (z latinského necessitas = nevyhnutnosť, potreba).

Potom bude mať 24-hodinový deň takúto celkovú štruktúru:

A. pracovný čas: 1. produktívny
2. neproduktívny

B. mimopracovný čas: 1. necesitný: a) práce v domácnosti
b) fyziologické potreby
2. voľný

Navrhované termíny *necesitná činnosť* a *necesitný čas* prispejú k logickosti klasifikácie časového fondu dňa a budú znamenať aj úsporu vo vyjadrovaní. Okrem toho umožnia graficky lepšie znázorniť štruktúru dňa a obohatia sociologickú a ekonomickú terminológiu.

V. Fábry

Aktuality z právnickej terminológie

Parafiškálny

Ide o novotvar, ktorý sa hromadnejšie zjavil v súvislosti s tzv. stabilizačným odvodom. Podľa Slovníka politickej ekonómie ide o termín známy aj v kapitalistickej ekonomike. Parafiškálny odvod umožňuje financovať z výnosu parafiškálnej dane isté monopoly, a to na úkor spotrebiteľov a menších nemonopolizovaných výrobcov. U nás sme prevzali tento ekonomický inštitút s podobným, ale predsa iným obsahom. V našej ekonomike pri stabilizačnom odvode máme do činenia s príjmom, ktorý neplynie len do štátnej pokladnice, ale ktorého časť sa účelovo používa v prospech pracovníkov.

Spor je o to, či písať a hovoriť *parafiškálny* a či *parafiskálny*. Slovo je totiž odvodené od lat. *fiscus*, podľa ktorého sa v češtine ustálili podoby *fiskus, fiskální* a teda aj *parafiskální*. Pravidlá slovenského pravopisu (str. 181), ako aj SSJ I, 401 normovali však podoby *fiškus* a *fiškálny*, takže v slovenčine píšeme a hovoríme *parafiškálny*. Takéto hláskové rozdiely medzi slovenčinou a češtinou sú pri prevzatých slovách časté a treba ich rešpektovať (porov. čes. *studium* — slov. *štúdium, stadion* — *štadión, sport* — *šport, speciální* — *špeciálny, konstrukce* — *konštrukcia* atď.).

Originálny, či originárny?

Tieto dve prídavné mená sa dosť často nesprávne zamieňajú, hoci ide o výrazy s odlišným významom. Je pravda, že Pravidlá slovenského pra-

vopisu (str. 283) a Zaunerova Praktická príručka slovenského pravopisu (str. 330) poznajú len podstatné meno *originál* a prídavné meno *originálny* (z lat. *originalis*), avšak SSJ II, 591 už zaznačuje podobu *originálny* aj *originárny*. Kým pri prídavnom mene *originálny* ide o súvislosť so slovom *originál* (*originálny* = ktorý je v origináli), prídavné meno *originárny* treba spájať s latinským slovom *origo* (= pôvod), resp. s adj. *originarius* (*originárny* = prvotný, pôvodný, neodvodený). Je teda nesprávne, ak pri vyvlastnení píšeme alebo hovoríme o originálnom nadobudnutí práva. Ono síce čo do okolností niekedy azda môže byť aj originálne, najmä ak sa koná proti zákonnému predpisu, ale ak ide o právny aspekt, teda ak treba zdôrazniť, že ide o právo pôvodné, ktoré sa neodvodzuje od nijakého iného, potom je na mieste iba výraz *originárny*. Spojenie *originárne nadobudnutie práva* zaznačuje aj SSJ II, str. 591.

Stávajúci stav?

V právnickej dikcii, ale aj v právnických textoch sa dosť často stretáme s bohemizmom *stávajúci* (z českého *stávající*). Tento nežiadúci výraz nenájdeme ani v Pravidlách, ani v SSJ. V slovenskom texte nám ho plne nahrádza cudzie slovo *existujúci* alebo naše *daný, jestvujúci*. Teda nie *stávajúci stav*, ale *existujúci stav*, príp. *daný / jestvujúci stav, stav, ktorý tu je* a pod., nie za *stávajúcej situácie*, ale *za danej situácie*. (Na neprimeranosť tohto slova upozorňuje sa v jazykovej recenzii dvoch podnikových časopisov — pozri 10. číslo vlaňajšieho ročníka Kultúry slova na str. 360).

Započať s výrobou?

S týmto vyjadrením sa stretáme dosť často aj napriek tomu, že sloveso *započať* v Pravidlách slovenského pravopisu už nemáme a že Zauner vo svojej príručke poúča, že *započať* = správne *začať*. SSJ V, 391 pod heslom *začať* má zasa poznámku, podľa ktorej v našom prípade je správna len väzba so 4. pádom. Správne teda načim písať i hovoriť *začať výrobu*, a nie *započať s výrobou*.

Firma, fa

S podstatným menom *firma* sa už dnes stretáme menej, lebo v našom hospodárskom živote poznáme hospodárske a iné organizácie, nie firmy. No prihospodárskych zmluvách napr. so ZSSR, ale najmä so Západom, je tento názov podnikateľskej organizácie bežný. Je otázka, či možno skracovať toto podstatné meno, či ho možno používať v skratke vo všetkých pádoch a či sa dáva za skratkou bodka.

Na prvú otázku dáva odpoveď Zaunerova príručka (str. 92), z ktorej vyplýva, že skratku *fa* možno používať — vždy s názvom (napr. *fa Ško-*

da) a iba v komerčných textoch — i skloňovať. Zauner tu síce uvádza len 1., 4. a 3. pád jednotného čísla, ale nazdávame sa, že táto skratka obstojí aj v ostatných pádoch jednotného čísla. No neodporúčame skloňovať ju v množnom čísle, keďže podoby *fiem, fám, fách, fami* sú násilné, neobvyklé. V 1. a 4. páde mn. č. skratku *fa* možno použiť.

Na druhú otázku dávajú jednoznačnú odpoveď Pravidlá (str. 115), i Zauner (str. 92). Podľa týchto príručiek ide síce o skratku, ale bodka sa za ňou nedáva. Je to svojrázna skratka, lebo na rozdiel od prevažnej väčšiny skratiek je utvorená z prvej a poslednej hlásky skracovaného slova.

Názvy zmluvných strán v licenčných vzťahoch

V posledných rokoch sa v hospodárskom živote častejšie používa výraz *licencia,* a to v troch významoch: 1. úradné povolenie (napr. na predaj tabaku), 2. zmluvné právo využívať patent a napokon 3. dovozné alebo vývozné povolenie vydávané štátnym orgánom.

Do pomykova sa dostávame pri druhom význame, keď máme označiť zmluvné strany. Ten kto poskytuje licenciu, sa uvádza ako *postupiteľ,* a ten kto ju získava, je *licencionár* a pod. Zvádza tu najmä analógia *akcia — akcionár, koncesia — koncesionár* ap. Pri zmluve o licencii (aktívnej i pasívnej) ide však o označenie jednej strany, ktorá poskytuje svoje licenčné právo, a o označenie druhej strany, ktorá získava zo zmluvy licenčné oprávnenie. A v takýchto prípadoch názvy *licencionár* alebo *licenciát, licencionát* sú nevhodné, nevýstižné a vnášajú do právnej terminológie zmätok. V českej terminológii (porov. napr. Arbitrážní praxe č. 12, 1966, str. 437 a nasl.) sa tá zmluvná strana, ktorá je vlastníkom patentu a ktorá ho povoľuje používať inému, pomenúva názvom *poskytovatel licence (licenčního opravnění).* Druhá strana, ktorá získava licenciu (licenčné oprávnenie), sa pomenúva ako *nabyvatel licenčního oprávnění.* Odporúčame túto terminológiu aj v slovenskom jazyku, keďže dobre vystihuje právny obsah a vyhovuje aj kritériám jazykovej správnosti.

Š. Sabol

Lakýrnik — lakovník — lakovač

„Som vyučený autolakýrnik," povedal ktosi v bežnom rozhovore. Áno, nespisovné slovo *lakýrnik* sa používa v hovorovej reči. Označuje sa ním povolanie, zamestnanie (ten, kto natiera lakom, lakuje), ale v prenesenom význame aj človek, ktorý nehovorí pravdu tým, že skrášľuje skutočnosť.

V inzeráte Tesly, n. p., B. Bystrica, hľadajú chlapcov na profesie lakovník, kalič kovov, klampiar a i. (Smena). Porovnajme pomenovania *lakovník* a *kalič*. Obidve sú odvodené od slovies, jedno od *lakovať*, druhé od *kaliť*. No v podstatnom mene *lakovník* sa k slovesnému základu pripája slovotvorná prípona *-ník*, a v podstatnom mene *kalič* slovotvorná prípona *-č*. J. Horecký už dávnejšie zistil (*Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959), že názvy osôb s príponou *-ník/-nik* tvoria sa najčastejšie od podstatných mien (*skladník, strojník, zámočník, sústružník, brigádnik*), kým názvov osôb utvorených príponou *-ník* od slovies je v dnešnej slovenčine pomerne málo (*pracovník, tlmočník* a i.).

Na označenie významu vyjadreného slovom *lakýrnik* sa v Slovníku slovenského jazyka okrem podstatného mena *lakovník* uvádza i pomenovanie *lakovač*. Slovotvorne podoba *lakovač* patrí k typu: slovesný slovotvorný základ + prípona *-č*. Takto sa v súčasnom slovenskom jazyku utvorilo už veľa mien vyjadrujúcich zamestnanie osôb, napr. *zvárač, vŕtač, viazač, strihač, rovnač; kalič, palič, vodič, brusič; obrusovač, pieskovač, normovač, plánovač* — a teda aj *lakovač*.

Slovo *lakýrnik* preniklo k nám z češtiny (*lakýrník*), kde ho prevzali z nemčiny (*Lack — lackieren — Lackierer*). Časť *-ýr-* v slove *lakýrnik* nie je slovenský slovotvorný prvok. A preto používajme aj v hovorovej reči ústrojné podoby *lakovník* alebo *lakovač*. Pritom by sme dali prednosť tvaru *lakovač*, lebo patrí k typu, ktorý je v súčasnosti častý a produktívny.

V. Betáková

Miestne meno Marseille je nesklonné

Rozhodujúci zápas našich a maďarských futbalových reprezentantov o postup na majstrovstvá sveta vo futbale v Mexiku sa hral vo francúzskom meste *Marseille* (3. decembra 1969). Veľa sa písalo a hovorilo o tomto zápase i o jeho dejisku. Napríklad v Pravde zo 4. dec. 1969 sme čítali tieto vety: *Aj neradostné riadky nám nadiktovala Marseille. Marseille nám nadiktovala aj nepotešiteľné riadky.* V Športe z 5. dec. 1969 sme sa stretli aj s týmito vetami: *Marseille sa ozývala, vracala echo na svojich bulvároch. Zámbó sa stratil v nočnej Marseille. V tom sa prihlásilo Marseille a rozhlasovým poslucháčom sa ohlásil ich miláčik.* Z citovaných viet vidíme, že v Pravde sa miestne meno *Marseille* pokladalo za substantívum ženskho rodu (*Marseille nám nadiktovala*), naproti tomu v Športe sa toto miestne meno chápe raz ako substantívum ženského rodu (*Marseille sa ozývala... Zámbó sa stratil v nočnej Marseille*), inokedy ako substantívum stredného roku (*V tom sa prihlásilo Marseille*). Z uvedených citátov by sme sa mohli domnievať, že miestne

meno *Marseille* sa v spisovnej slovenčine chápe ako viacrodové podstatné meno. Bol by to však nesprávny uzáver.

Z citovaných viet vidíme, že miestne meno *Marseille* sa v spisovnej slovenčine neskloňuje *(v nočnej Marseille)*. Nesklonné sú v spisovnej slovenčine aj iné mená cudzích vzdialených miest, napr. *Nantes, Sydney, Oslo, Waterloo*. Uvedené nesklonné miestne mená pokladáme v spisovnej slovenčine za substantíva stredného rodu práve tak, ako sú stredného rodu aj nesklonné všeobecné mená *finále, bienále, trienále*, ktorých hláskové zloženie neumožňuje zaradiť ich k substantívam mužského alebo ženského rodu. K nim patrí aj francúzske miestne meno *Marseille*, ktoré sa neskloňuje a patrí k strednému gramatickému rodu. Z toho vyplýva, že v citovaných vetách Pravdy a Športu mali mať slovesné tvary podobu stredného rodu: *Aj neradostné riadky nám n a d i k t o v a l o Marseille. Marseille nám n a d i k t o v a l o aj nepotešiteľné riadky. Marseille sa o z ý v a l o, v r a c a l o echo na svojich bulvároch.* Aj prídavné meno *nočný* na základe zhody malo mať podobu stredného gramatického rodu. *Zámbó sa stratil v n o č n o m Marseille.* Chyba by nebola vznikla, keby si autor bol otvoril šiesty zväzok Slovníka slovenského jazyka, kde je o miestnom mene *Marseille* okrem údajov o skloňovaní a gramatickom rode aj informácia o výslovnosti.

J. Jacko

Tvrdošínčan

V relácii Rádiovíkend z B. Bystrice 24. I. 1970 spomínali privilégiá starodávneho Tvrdošína. Pritom obyvateľov tohto oravského mestečka niekoľkokrát nazvali len *Tvrdošania*, a nie inak.

Poslucháčovi z okolia B. Bystrice zachrapčí v uchu, keď počuje takýto tvar namiesto spisovného *Tvrdošínčan* (pozri Slovník slovenského jazyka IV, str. 239). V Banskobystrickom okrese je totiž 6 obcí so zakončením na *-ín (Badín, Čačín, Čerín, Lučatín, Sebedín, Skubín)* a aj v nárečí sa obyvateľské mená od týchto miestnych názvov tvoria len podľa modelu *Badínčan*, teda s príponou *-čan*. Po nazretí do SSJ VI zistíme, že na Slovensku je vyše 70 takýchto názvov a od všetkých sa tvorí spisovne obyvateľské meno príponou *-čan*, aj keď viaceré názvy zavše potom robia dojem, že sme ich prevzali z čínštiny *(Čačínčan, Čerínčan, Lučatínčan*, podobne *Čadčan, Mičínčan)*. Jedinou výnimkou je meno *Trenčín*, od ktorého obyvateľské meno znie *Trenčan — Trenčianka* (teda nie podľa zaužívaného modelu *„Trenčínčan"*).

Aj v bystrickom rozhlase mali by teda viac dbať na spisovné tvary obyvateľských mien a používať len podobu *Tvrdošínčan*, nie *Tvrdošan*.

A. Chmelík

SPRÁVY A POSUDKY

Gramatika ako zábava

(W. Gawdzik, *Gramatyka na wesoło*, Warszawa 1969)

Problémy jazykovej kultúry sú v jednotlivých jazykoch podobné, ba v mnohých smeroch celkom rovnaké. Preto nebude neúčelné, keď si všimneme jednu z posledných prác takéhoto zacielenia, ktorá vyšla nedávno v Poľsku. Je to knižka W. Gawdzika (Profesor Przecinek) *Gramatyka na wesoło*, nadväzujúca na autorove pravidelné časopisecké poznámky o jazykovej kultúre. V tejto poznámke si všimneme iba niektoré všeobecnejšie, a najmä metodické časti, ktorými môže byť táto práca podnetná aj pre nás.

Sám názov napovedá, akú formu si autor vybral. Sú to celkom jednoduché poučenia, hádanky, bájky, veršíky i stručné a prosté cvičenia, ktorými chce autor predovšetkým vzbudiť záujem o jazykové otázky, a tým zároveň viesť čitateľa k zamýšľaniu sa nad vlastným jazykovým vyjadrovaním, teda k starostlivosti o jazyk.

Zaujímavá je aj obsahová stránka knihy. Nie sú to súvislé kapitoly o jednotlivých oblastiach jazyka. Autor síce vychádza z tradičného rozdelenia jazykových rovín, ale v každej z nich si všíma najmä základné a niektoré aktuálne problémy, často sa opakujúce javy.

V prvej kapitole sa dotýka zvukovej a grafickej stránky jazyka. Ide mu najmä o to, aby si čitateľ uvedomil rozdiel medzi hláskou a písmenom, aby pravopis nestotožňoval s jazykom. Stavia otázku, prečo sa vôbec robia pravopisné chyby. Na jednoduchých prípadoch ukazuje, že chyby zvyčajne vyplývajú práve z rozdielov medzi zvukovou a grafickou stránkou jazyka. Pri charakteristike ľudskej reči autor sleduje jednak jej funkčnú stránku (fonologický aspekt), odlišujúc ľudskú reč od iných zvukov a od „reči" zvierat, jednak fonetickú stránku reči, účasť rozličných orgánov na jej tvorení (exspiráciu a tvorenie hlasu ozrejmuje ilustrovanou analógiou medzi hlasovými orgánmi a gajdami — obr. na str. 23). Poslednú časť prvej kapitoly venuje slabike a rozdeľovaniu slov. Slabiky charakterizuje ako časti rečového prúdu, na ktoré sa slovo rozpadá pri pomalšej výslovnosti (33).

Najrozsiahlejšia je druhá časť, v ktorej sa hovorí o slovných druhoch. V úvode tejto kapitoly hovorí o všeobecných problémoch, napr. o zmysle rozlišovania slovných druhov, o homonymii slov, potom o zaujímavých jednotlivostiach pri slovných druhoch. Napr. pri podstatných menách po poznámke o rozdelení substantív vysvetľuje, prečo je slovo *nebožtík* životné, slová *nos, palec* a pod. zasa neživotné. Pri číslovkách sa sústredil najmä na odlíšenie čísloviek od číselných podstatných mien. Pri zámenách je pozoruhodné, že pracuje so substantívnymi, adjektívnymi, číselnými a príslovkovými zámenami (toto novšie rozdelenie sa v slovenčine uplatnilo prvý raz v Morfológii slovenského jazyka). Niektoré z neplnovýznamových slovných druhov

charakterizuje autor obrazným alebo vtipným nadpisom príslušnej kapitolky. Napr.: *Predložka — malý despota, Citoslovce — najstaršie slovo sveta.*

Tretiu časť venuje autor slovotvornej problematike. Prvé kapitoly sa nazývajú: *Zo života výrazov, Ako vznikajú slová.* V ďalších častiach sa zaoberá vlastným tvorením slov, ktoré ilustruje viacerými zaujímavými príkladmi. Pracuje s dvojdielnou slovotvornou sústavou (téma, formant). Túto časť uzavierajú poznámky o viacvýznamovosti slov a ukážky najbežnejších chýb, ktoré vyplývajú práve z rozdielov vo významoch slov.

V poslednej časti hovorí o syntaktických javoch. Najprv na príkladoch i veršíkoch vedie čitateľa k rozlišovaniu slovného druhu a vetného člena. Porovnajme:

Część mowy
Upragniony ów
Wniosek już gotowy:
Ile w zdaniu słów,
Tyle części mowy. (207)

Część zdania
Gdyby ktoś zapytał
Powiedz bez wahania:
Ile v zdaniu pytań,
Tyle części zdania. (208)

Vetu charakterizuje ako slovo alebo spojenie slov, ktoré vyjadruje dajakú myšlienku (209). V ďalšom výklade sa dotýka otázky ekvivalentov vety, jednoduchej vety a súvetia a zoširoka aj otázky podmetu a prísudku. Po rozbore najtypickejších syntaktických chýb (242 n.) uzatvára túto časť poznámkami o dôraze a jeho uplatňovaní.

Záver knihy tvorí akési stručné, ale systematické zhrnutie pravidiel zo všetkých rozoberaných oblastí poľštiny. Táto časť sama môže slúžiť ako stručná príručka poľštiny.

Po predchádzajúcich poznámkach možno namietnuť, že tu ide o celkom bežnú jazykovú príručku, resp. o nejaký súbor glos o rozličnostiach zo všetkých oblastí jazyka. Hoci naznačený obsah poukazuje naozaj na zvyčajnú knihu, treba túto gramatiku osobitne vyzdvihnúť. V čom sú jej prednosti, čím môže upútať aj takého čitateľa, ktorý po bežnej jazykovej príručke hádam nikdy nesiahne?

1. Už obsah ukazuje, že autorovi nejde o systematickosť výkladov (tá je v učebniciach), ale ponúka čitateľovi skôr prekvapujúce — hoci celkom jednoduché — jednotlivosti. Sústavnejšie poučenie je až v záverečnom zhrnutí. Obsah je teda vyrátaný na istý psychologický účinok: Zo zvedavosti môže vzniknúť trvalý záujem o problémy materinského jazyka.

2. Poučky, pravidlá, ktoré sú zvyčajne zjednodušenou podobou teoretickejších definícií a opisov istých jazykových javov, autor najčastejšie uvádza vo veršíkoch, veršovačkách. Nejde mu o dajakú „poéziu gramatiky"; verš je tu iba akousi mnemotechnickou pomôckou (typu: Sýty syn sypal sýkorkám...; pravda, uplatňuje ju nielen v súvislosti s pravopisom, ale pri charakterizovaní každého jazykového javu).

3. Zábavnosť a pútavosť knižky podporujú aj hádanky. Pri rozličných vysvetleniach končí sa príslušná časť hádankou. Pripomína to prax niektorých magazínov, ktoré niekde na začiatku uvedú isté otázky a niekde pred koncom na ne odpovedajú. Aj tu si čitateľ môže pomôcť riešením, ktoré je na konci

knihy. Takú istú funkciu majú aj rozličné bájky a rozprávky (sú vo viacerých výkladoch). Autorovo podanie istých jazykových problémov sa tým aktualizuje a stáva sa prístupnejším, niekde takmer beletrizovaným. Celkový ráz knihy vhodne podčiarkujú vtipné kresby.

Zábavná gramatika poľštiny je teda poučná aj pre nás, dokonca v dvoch smeroch: Z obsahového hľadiska nám ukazuje, v čom sú problémy jazykovej kultúry i jazykovej výchovy v Poľsku podobné alebo odlišné pri porovnaní so slovenčinou. Na druhej strane sa ukazujú ďalšie spôsoby, ako získavať hlbší záujem o materinský jazyk.

J. Mlacek

Poznámky k jazykovej stránke prekladu románu Večná Ambra

1. Nakladateľstvo Epocha vydalo r. 1969 vo vysokom náklade 100 000 exemplárov preklad obsiahleho dvojdielneho románu americkej autorky Kathleen Winsorovej *Večná Ambra.* Je to historicko-dobrodružný román s napínavým dejom. Autorka opisuje osudy svojej hrdinky, krásnej mladej ženy Ambry, v búrlivých pomeroch 17. storočia v Anglicku, ktoré vtedy zmietali občianske nepokoje a zápas medzi stúpencami kráľa Karola Stuarta I. a prívržencami parlamentu, vedenými Oliverom Cromwellom. Plasticky je tu vykreslený hýrivý život anglickej šľachty po víťazstve royalistov a po nastolení Karola II., keď spustli mravy a kráľovský dvor, plný intríg, premárňoval majetok v ľúbostných dobrodružstvách. S tým všetkým prudko kontrastuje bieda londýnskej chudoby, hynúcej morom. Opis morovej epidémie patrí medzi najpôsobivejšie časti románu. Majstrovsky sú opísané aj pomery vo vtedajšom londýnskom väzení Newgate, prostredie londýnskeho „kráľovského" divadla a i.

Pri tlmočení tohto veľkého prozaického diela s cudzokrajným historickým námetom do slovenčiny nemala prekladateľka Zora Ursínyová ľahkú úlohu. Z jazykovej stránky to bola práca veľmi náročná už pre širokú škálu výrazových prostriedkov anglického originálu od zvratov a typických spojení charakteristických pre „vyššie vrstvy" anglickej spoločnosti 17. stor. po šťavnaté výrazy postáv z polosveta. Prekladateľka zvládla svoju úlohu vcelku úspešne. Reč prekladu je svieža, zodpovedajúca normám dnešnej spisovnej slovenčiny, pričom je vhodne poprestýkaná výrazmi charakterizujúcimi opisovanú dobu i prostredie. Myslíme, že prekladateľke uľahčil prácu český preklad tohto diela, ktorý vyšiel dávnejšie. V preklade Ursínyovej možno totiž zistiť isté stopy českého jazykového filtra.

Nie je naším úmyslom podať štylistický a jazykový rozbor tohto prekladu. Chceme však prekladateľku i čitateľov tohto bestsellera upozorniť na isté jazykové nedostatky, ktoré sme si pri čítaní románu povšimli. Naše poznámky sa budú týkať javov zo všetkých jazykových rovín.

2. Začneme výrazovými prostriedkami. Slovenčina nemá slovo „prehoz" (II 389). Za český výraz *přehoz* máme v slovenčine niekoľko pomenovaní: *pri-*

krývka alebo *prikrývadlo* (napr. na posteľ) a *odievačka* alebo *odievka* (ako časť odevu). — Slovenčine je cudzí aj výraz „tkalún" (II 61). Slovenský ekvivalent českého výrazu *tkaloun* je *tkanica, tkanička.* — V súvislosti so šibenicou je v slovenčine bežné slovo *povraz,* nie „oprátka" (I 102, II 209). Český výraz *oprátka* v prenesenom použití možno do slovenčiny preložiť aj voľne slovom *šibenica.* Slovenský preklad Fučíkovej knižky *Reportáž psaná na oprátce* má výstižný názov *Reportáž spod šibenice.* — Českému výrazu *špatnosti* vo význame „záporné charakterové, morálne vlastnosti" („presvedčil som sa... o jej špatnostiach", I 104) najlepšie zodpovedá slovenské *necnosti* (pričom aj čeština má výraz *nectnost).* — Neslovenské je použitie slovka „jeden" vo funkcii všeobecného podmetu *človek:* „Z toho by jeden ochorel!" (I 239). — Botanický termín *stvol* (I 157, II 151) sa do umeleckej prózy hodí oveľa menej ako pomenovanie *byľ.* — Spojenie „pozrieť na niekoho bokom očí" (I 372) nie je v slovenčine bežné; hovoríme *pozrieť bokom.*

3. Zo syntaktických javov, ktoré sme si zaznačili, spomenieme predovšetkým niektoré nenáležité väzby. Napr. slovesá *všímať si, všimnúť si* Ursínyová takmer dôsledne viaže s 2. pádom namiesto so 4. pádom, pričom sa zastaraná väzba s 2. p. nevyužíva funkčne. — Namiesto spojenia „zrazil ju k zemi" (I 186) by sme radšej videli *zrazil ju na zem.* — Nie je funkčne odôvodnená väzba „Toho sa predsa neodvážite!" (II 457). Náležitá by bola väzba *Na to sa neodvážite* alebo *To sa neopovážite urobiť.* Možno pripustiť aj väzbu „To sa neodvážiš!" (I 427) s elipsou slovesa *urobiť.* — Chybná je veta „...na dvorenie herečky nebudú plytvať toľko času" (I 343). Má tu byť *na dvorenie herečke* (3. p.) a *plytvať toľkým časom* (7. p.) alebo *míňať toľko času* (4. p.). — Nemožno odobriť spojenie „anglická láska pre hry v prírode" (I 342). Náležité by bolo *láska k hrám* alebo *záľuba pre hry/v hrách.* — Sloveso *obdivovať sa niekomu, niečomu* nie je v súčasnej spisovnej slovenčine bežné, hoci máme *diviť sa niekomu, niečomu.* Používa sa prechodné sloveso *obdivovať niekoho, niečo.* Podľa toho treba upraviť vetu „vaše lordstvo nie je ten typ, ktorému by sa obdivovala" (II 58) na *ktorý by obdivovala.*

V preklade sme sa stretli s viacerými prípadmi porušenia pravidiel o gramatickej zhode. Napr. „traja z mladších detí: pätnásť a trinásťročné dievčatá a dvanásťročný chlapec" (I 378) m. *tri z mladších detí: pätnásťročné a trinásťročné dievča*(!)... alebo *dve dievčatá, pätnásťročné a trinásťročné,...* Prekladateľsky (t. j. konfrontačne) zaujímavé, ale v slovenčine gramaticky nenáležité je spojenie „mnohí z dám i pánov odišli" (II 58). Je to zrejme doslovný preklad príslušnej anglickej vety. V slovenčine pri takýchto viacčlenných výrazoch so substantívami rozličného gramatického rodu treba alebo opakovať zhodný určujúci výraz *(mnohé z dám a mnohí z pánov)* alebo použiť takú formu, v ktorej sa nerozlišuje gramatický rod *(mnoho dám i pánov už odišlo).* — V súvetí „veľká väčšina ľudí, čo ta prišli, už sa odtiaľ nedostali (I 199) prísudok *nedostali,* ktorý sa vzťahuje na podmet *veľká väčšina ľudí,* mal by mať podľa gramatickej zhody tvar *nedostala.* — Vo vete „....väčšina žien v štyridsiatich dvoch rokoch už sa považuje za odkvitnutú" (II 223) je síce slovesný prísudok *(sa považuje)* v jednotnom čísle náležitý, ale doplnok *odkvitnutú* by mal byť v množnom čísle: *odkvitnuté* (zhoda podľa zmyslu). — Nenáležite je využitá zhoda podľa zmyslu vo vete „Beck aj so svojou staršou

sestrou Annou sa rozzúrili a hrozili jej..." (I 233). Kríži sa tu totiž pravidlo o používaní privlastňovacieho zvratného zámena s pravidlom o zhode prísudku s viacnásobným podmetom. Ak zámenom *svoj* privlastňujeme podmetu, môže byť podmet citovanej vety iba meno *Beck* a to vyžaduje prísudok v jednotnom čísle. Pravda, podľa zmyslu sa tu žiada prísudok v množnom čísle. V citovanej vete by však mohol byť prísudok v množnom čísle iba po istej úprave podmetu: *Beck a jej staršia sestra Anna sa rozzúrili a hrozili jej...* Stavbu vety „...len dvadsať míľ odtiaľto sú tisíce mužov a žien chorí a zomierajú..." (II 59) by sme upravili takto: *...len dvadsať míľ odtiaľto je chorých a zomiera tisíce mužov a žien...* — Častá je zmena gramatického rodu podľa prirodzeného rodu. Napr.: *Dievčatko malo desať-jedenásť rokov, bolo špinavé, malé... a z topánočiek j e j* [= mu] *trčali prsty* (I 190). *Bolo to dievča všednej tváre, husto pehavé a s riedkymi zubmi. V o l a l a s a* [= volalo sa] *Prudence.* (I 241); *...prešli okolo dievčaťa s vajcami, a ani na ňu* [= naň] *nepozreli* (I 355). Takáto zmena gramatického rodu nie je rušivá vtedy, ak je výpoveď dostatočne dlhá a výraz so zmeneným gramatickým rodom je príliš vzdialený od výrazu, na ktorý sa vzťahuje. Túto podmienku nespĺňa podľa našej mienky ani jedna z citovaných výpovedí.

Prekladateľka vhodne využila onikanie ako charakterizačný prostriedok. Napríklad stará žena Spongová z nižšej spoločenskej vrstvy oniká „milosťpaničke" Ambre, ktorá si ju najala ako ošetrovateľku pri morovej epidémii.

Najviac nás v preklade Ursínyovej prekvapilo zanedbávanie podmieňovacieho spôsobu minulého času. Prekladateľka takmer nepoužíva túto živú gramatickú formu a nahrádza ju podmieňovacím spôsobom prítomného času, a to aj pri evidentne minulých dejoch, kde je to proti duchu slovenčiny. Uvedieme typické príklady: *Obrátil sa a bol by odišiel, keby ho nezadržala* (I 189) m. *keby ho nebola zadržala. — A boli by sa cítili ešte horšie, keby tušili, čo si o nich muži myslia* (I 249) m. *keby boli tušili... — Ach, Rex, keby som to bola vedela, bola by som k tebe láskavejšia...* (I 331) m. *bola by som bývala...* (to hovorí Abmra po Rexovej smrti). Podobných prípadov sme si zaznačili vyše dvadsať. Možno v tom vidieť aj vplyv českého prekladu.

4. V preklade Ursínyovej sa nájdu aj nedopatrenia a kazy štylistického charakteru. Vybočenie z väzby je v súvetí „...našla divadlo prázdne, okrem.... starej babizne, čo si rada uhýbala, a jej dcéru najal Killigrew..." (I 226). Osobné zámeno „jej" treba tu nahradiť vzťažným zámenom *ktorej: ktorej dcéru.* — Vzťažné zámeno treba opakovať aj v súvetí „Ako ste mohli urobiť... takú vec žene, čo obetovala svoju povesť, manžel ju opustil a zostala napospas celému svetu..." (I 258), keďže druhá vzťažná veta má iný podmet ako prvá a tretia: *...žena, čo obetovala svoju povesť, ktorú* (alebo *čo ju) manžel opustil a ktorá* (alebo *čo) zostala napospas...* — Skríženie väzieb je vo vete „žiarlili a nedôverovali každej novej..." (I 226). Túto zeugmu bolo treba rozviesť asi takto: *žiarlili na každú a nedôverovali ani jednej novej.* — Rušivo pôsobí kumulácia odporovacích spojok *ale* a *však:* „ale teraz ich však bolo oveľa viac" (I 218). — Nie je celkom korektná stavba nasledujúceho súvetia: „Jemina bola natoľko zdrvená, sklamaná, nešťastná a nahnevaná, než by sa pokúšala o dômyselnosť" (I 426). Bola by tu na mieste dôsledková veta so spojkou *že: bola natoľko ... nahnevaná, že sa ani nepokúšala o dômyselnosť.* —

Pri chybnom slovoslede vo vete „výraz očí a krivka perí jej výzoru dodávali diabolského anjela“ (II 369) m. *jej dodávali výzoru diabolského anjela* ide možno o tlačovú chybu. — Skomolená je veta „tam, kde visievala podobizňa(!) Samuelova a Samuelovej prvej pani Dangerfieldovej“ (I 380) m. *podobizeň Samuelova a Samuelovej prvej ženy, pani Dangerfieldovej.*

5. Z oblasti tvaroslovia treba upozorniť na chybné tvary „podobizňa“ (I 380) m. *podobizeň, „strieborného dubu“* (I 302) m. *duba* (porov. napr. *z lešteného duba* I 346, *vyrezávaného duba* I 379); „bleskmi“ (II 57) m. *bleskami*; 2. p. mn. čo „hyacínt“ (I 270) m. *hyacintov;* „vypláveme“ (I 84) m. *vyplávame.* Prekvápujú viaceré prípady nenáležitého použitia tvarov osobného zámena *on, ona, ono,* napr.: „vytiahla svoje dielo a držala ho vo výške, aby naňho [= n a ň] videli“ (I 69); „Bolo [malé černošťa] celkom čierne a lesklé, takže mu bielka očí žiarili z tváre a keď sa Ambra naňho [= n a ň] zasmiala, vďačne a zoširoka sa na ňu zaškerilo“ (I 296). „Mám schilling, ktorý práve odmietli v krčme, a pán Dangerfield hovorí, že nie je pravý. Možno by ste sa naňho [=n a ň] radi pozreli“ (I 354); „...bol by vďačne vyhovel každej žiadosti..., aby si vykúpil pokoj a oslobodil sa od uňukaných hlasov a prosebných očí. Nenávidel už aj pohľad na nich“ [= n a n e]... (I 443).

6. Hláskoslovne chybné sú tvary „šatnárka“ (I 226) m. *šatniarka* (odvodené od *šatňa),* „tehlár“ (II 360) m. *tehliar* (hoci je odvodené od *tehla).* Nenáležitá je vokalizovaná predložka *vo* v spojení „vo tvare“ (I 435) m. *v tvare.*

7. Z pravopisných a grafických vecí hodno spomenúť, že časticu *ibaže* píšeme dovedna, nie „iba že“ (II 91). V spojeniach typu „päť či šesťročné“ (I 296), „pätnásť a trinásťročné“ (I 378), „štrnásť či pätnásťročný“ (II 302) by mal byť za prvou číslovkou vždy spojovník (ide o naznačenie zloženiny); ale kde môžeme, tam sa spojeniam tohto typu vyhýbame a nahrádzame ich dvoma úplnými zloženiami typu *päťročné či (až) šesťročné.* Spojenia typu *mesiac, dva* (II 93), *slovko-dve* (II 128) sa píšu v praxi dvojakým spôsobom, i keď *Pravidlá* uvádzajú len druhý spôsob. — Pred vzťažnými zámenami a pred príslovkami *kedy, kde, ako, prečo* a pod. píšeme čiarku aj pri elipse, keď zastupujú celú vedľajšiu vetu. Napr.: — *Rada by som vedela[,] prečo, madame.* — *Ty nevieš[,] prečo?* (I 346) — *Istotne viete[,] o čom,....* (I 442). Čiarku píšeme aj pred rozvitým prechodníkom. Napr.: *Karol vzal syna na ruky a obdivoval ho[,] tváriac sa, akoby tomu rozumel* (I 257).

8. Nakladateľstvo Epocha sa postaralo o dobré typografické vystrojenie diela. Korektúry sú urobené starostlivo. Našli sme len celkom ojedinelé tlačové chyby. Osobitne upozorňujeme na jednu, ktorá mení zmysel. Vo vete „Anglický dvor sa musí najprv veľmi preformovať,...“ (I 250) má byť zrejme *zreformovať.* Svedčí o tom aj veta na nasledujúcej strane: „Vaše veličenstvo má príležitosť, ako si získať vďačnosť celého Anglicka... reformovaním dvora.“

Z našich poznámok by sa mohlo zdať, že v preklade románu *Večná Ambra* je veľa chýb a jazykových nedostatkov. To by však nebol správny dojem. Treba si uvedomiť, že rozsah oboch dielov je vyše 900 strán. Na desiatkach strán sme nenašli ani najmenšiu chybu. Odporúčame toto dielo aj do pozornosti čitateľov nášho časopisu.

Š. Peciar

Dobrý terminologický slovník

(A. Jurkovič — J. Horecký, *Nemecko-slovenský energetický slovník*, Nakladateľstvo Alfa, Bratislava 1970, 576 strán)

Na začiatku tohto roka zjavil sa na knižnom trhu *Nemecko-slovenský energetický slovník*. Ako sa píše v úvode, slovník obsahuje termíny z odvetvia tepelnej, vodnej a jadrovej energetiky a z odboru merania a regulácie. Autori ho zostavili na základe excerpcie z najnovšej nemeckej knižnej a časopiseckej literatúry. Určili ho prekladateľom, dokumentaristom, technickým pracovníkom a študentom vysokých i priemyselných škôl.

Už z názvu slovníka vychodí, že ide o dvojjazyčný terminologický slovník, pre ktorý platia iné kritériá ako pre dvojjazyčný prekladový slovník. To sa týka takmer všetkých stránok práce na slovníku, no najvýraznejšie sa to ukazuje na spôsobe spracovania jednotlivých hesiel. Výber slov je daný obsahovým vymedzením slovníka a pokladáme ho za vyčerpávajúci. Gramatický aparát sa v slovníku obmedzuje na označenie rodu pri podstatných menách. Inak sa v slovníku nijaké gramatické údaje nepodávajú. Predpokladá to, pravdaže, vyspelého používateľa slovníka. Vari by dakto mohol uvažovať o tom, či by nebolo bývalo užitočné podať v slovníku aj viacej gramatických informácií, napr. či by nebolo bývalo dobre uviesť pri nemeckých slovesách i pomocné slovesá *(haben, sein)*, s ktorými sa príslušné sloveso viaže, alebo pri podstatných menách tvary genitívu a pod. Treba však povedať, že pre terminologický slovník, akým aj spomínaný slovník je, celkom postačia tie gramatické údaje, ktoré slovník obsahuje.

Spôsob spracovania slovníkového hesla je jednoduchý, čo zodpovedá charakteru terminologického slovníka. Slovník je spracovaný metódou ekvivalentu a táto zásada sa prísne dodržiava. Za každým nemeckým heslovým slovom sa uvádza príslušný slovenský ekvivalent, napr.: *Abbauprodukt m splodina rozpadu; Ladestrom m nabíjací prúd; Raummass n priestorová miera; Chlorbehandlung f chlórovanie* a pod. Isté heslá majú na strane ekvivalentu okrem základného ekvivalentu aj synonymá, napr.: *abbilden zobraziť, vyobraziť; Filterung f filtrovanie, filtrácia; Kesselanordnung f rozmiestnenie kotlov, usporiadanie kotlov.* Významové odtienky sa na strane ekvivalentu oddeľujú bodkočiarku, napr. *Abänderung f zmena; úprava; Abbremsprozess m spomaľovanie; brzdenie.* Ak majú nemecké termíny viacej slovenských ekvivalentov, označujú sa v slovníku arabskými číslicami, napr.: *Anzeiger m 1. ukazovač; 2. indikátor; 3. ukazovateľ, index; Anzahl f 1. počet; 2. množstvo; Schraube f 1. skrutka; 2. vrtuľa; Spund m 1. zátka; 2. pero.* Na lepšie dokreslenie nemeckého termínu používa sa dakedy na strane ekvivalentu sémantizácia (uvádza sa iným typom v zátvorke za príslušným ekvivalentom). Ide tu vlastne o istý druh výkladu, napr.: *Anzeigefehler m chyba údaja (meracieho prístroja); hochangereichert veľmi obohatený (o palive); Sektorregelstab m sektorová regulačná tyč (reaktora)* atď. Zo spôsobu tvorenia slov v nemčine vyplýva, že často nie je možné, aby príslušné nemecké slovo malo jednoslovný slovenský ekvivalent, napr. *Abdampfanschuss m prípojka na odpadovú paru.* Dakedy je priamo nevyhnutné použiť namiesto slovenského ekvivalentu vý-

klad, napr. *Abdampfdurchsatz* m *množstvo odpadovej pary za časovú jednotku.* Aj to vyplýva zo spôsobu tvorenia slov v nemčine.

Jednotlivé heslá sú v slovníku usporiadané prísne abecedne. Dvojslovné alebo viacslovné termíny so zhodným i s nezhodným prívlastkom sa vždy zaraďujú pod základný, nadradený termín. Napr. spojenia *brennbarer Stoff, nichtspaltbarer Stoff* nájdeme pod heslom *Stoff.* Tento postup sa v slovníku striktne dodržiava a pokladáme to za jeho kladnú stránku.

Každý terminologický slovník spĺňa do istej miery aj normatívnu úlohu. Z tohto hľadiska je spomínaný slovník spracovaný starostlivo. O to viac prekvapuje, že sa doň dostali nenáležité spojenia *tužková batéria* miesto *ceruzková batéria* a *tužkový kolorimeter* miesto *ceruzkový kolorimeter.*

Na záver vyslovujeme potešenie, že takýto slovník vyšiel a sme presvedčení, že splní cieľ, ktorý mu autori vytýčili: uľahčiť preberanie poznatkov z nemeckej literatúry a napomáhať zjednocovanie našej terminológie.

Š. Michalus

Musí byť toľko chýb v časopise Svet socializmu?

Už roku 1968 upozornila J. Skladaná *(O jazykovej stránke prvého tohtoročného čísla Sveta socializmu,* Kultúra slova 2, 1968, 89—90) na neuspokojivú jazykovú úroveň časopisu Svet socializmu a vyslovila nádej, že azda „v nasledujúcich číslach ... budeme môcť byť spokojní ... s jeho jazykovou úrovňou" (tamže, 89).

Nie je zriedkavosťou, že v našich novinách a časopisoch nachádzame chyby. Ak uvážime, v akých podmienkach noviny neraz vznikajú, musíme nad jednou, dvoma chybami prižmúriť oko. Nemožno však tak urobiť, ak v dvojstránkovej reportáži (kde veľa miesta zaberajú obrázky) nájdeme 23 chýb, ktoré môžeme zahrnúť pod spoločný názov tlačové a korektorské — (výber slov a štylizáciu si nebudeme všímať). Uvedenú reportáž sme čítali v druhom tohtoročnom čísle Sveta socializmu pod nadpisom *Ortuť nebola v teplomeri(!).*

Väčšinu chýb tvoria hláskoslovné bohemizmy: slovo *colník* je v reportáži päťkrát a vždy len ako *celník.* Hláskoslovné bohemizmy zisťujeme aj v slovách: *kufer; celná prehliadka; v Bratislave i ve Viedni; která ide; který muž; šlehol* (šlohol); *pro ohrozenie devízového hospodárstva.*

Zaujímavú jazykovú situáciu podáva odsek, kde sa citujú úryvky z listov podnikov, ktoré mali odpovedať na otázku, koľko ortuti majú v závode. Časť citátov je vytlačená polotučne a pravdaže — s chybami. Nevieme, či autorka reportáže použila zvýraznené písmo preto, aby zdôraznila úvodné formulácie, ktorými podniky začínajú svoje „šalamúnske odpovede" na položenú otázku, alebo preto, aby poukázala na nízku jazykovú kultúru našej úradnej korešpondencie. Nech už bol cieľ hocaký, fakt je, že v polotučne vysádzanom texte nachádzame takéto slová: *pri dalšem (!) šetrení* (kniž. zastar.), *pri podrobnejšem (!) prieskumu (!).*

V ostatných prípadoch sme si všimli takéto chyby: a) narúša sa kvantita slov *(vážné úmysly, vzácný artikel, úsúdiť)*; b) nie je označené mäkké *ľ (na tých flašiach)*; c) tlačové chyby: *otruti (ortuti); bola raz jedno ortuť; ide na odgbyt (odbyt).*

Je zaujímavé, že reportáž *Ortuť nebola v teplomeri* (správ. *v teplomere)* vyšla v seriáli *Kam vedie nezodpovednosť.* Ako vidieť, nezodpovednosť môže jestvovať nielen na hospodárskom úseku, ale aj voči vlastnému jazyku. Chyby nemožno ospravedlňovať tým, že sa časopis tlačí v Prahe, aj keď potvrdenie o tom nachádzame v časopise na mnohých stranách: *Daľibor* (2), *nejskôr* (18), *jedneho* (20), *mřtvého* (20), *s bratem* (25), *obličejových masiek* (25). Z českých tlačiarní vychádzajú aj iné slovenské knihy a časopisy a nie sú v nich chyby; príčina bude teda dakde inde.

Napokon aspoň niekoľko poznámok k prekladu poviedky J. Radičkova *Januárový čas* (str. 18). Nepoznáme originál poviedky, preto musíme len veriť, že aj autor používa v autorskej reči hovorové slová a ako také ich pretlmočil do slovenčiny aj prekladateľ: *háby* (vo význame „bielizeň"; Slovník slovenského jazyka I, 449 uvádza toto slovo len vo význame „šaty, šatstvo", ale známy je aj význam „bielizeň"); *naši sa drúľajú* (nár. expr. *drgať sa); pretrhli sa štránky.* Prekladateľ vložil niekoľko slov do takých spojení, ktoré nie sú prirodzené: *práve v tých treskúcich dňoch* (prídavné meno *treskúci* jestvuje len v spojeniach *treskúci mráz, treskúca zima); a tamtí navažujú (?) kopec...* Vplyv bulharskej pôvodiny cítime vo vetách: *Tá svadba tiež prichádzala, aby sa podpísala na úrade...*, alebo: *znova sa ide podpísať na náš úrad* (v slovenčine sa používa v tejto situácii len *sobášiť sa, zosobášiť sa); muzika vkročila na most, za muzikou mladoženci* (kolektívne pomenovanie pre ženícha a mladuchu, resp. nevestu pred sobášom u nás nemáme); *celá svadba pošla (!) do rieky; o týždeň počasie zmäklo* (oteplilo sa?, zima poľavila?); *rieka sa rozmrazila* (rozmraziť niečo možno len zásahom človeka).

V našich poznámkach sme nemali možnosť (a ani to nebolo naším cieľom) urobiť podrobný jazykový rozbor časopisu Svet socializmu. Chceli sme len na dvoch typoch príspevkov ukázať, že je veľmi potrebné zvýšiť starostlivosť o jazykovú stránku tohto časopisu.

E. Kučerová

Ks

SPYTOVALI STE SA

Stekuťovadlo, nie stekucovadlo. — Dr. Ing. Jaroslav Dykyj z Výskumného ústavu pre petrochémiu v Novákoch: „V našom pracovnom okruhu potrebujeme pomenovať látku schopnú zmeniť inú látku na tekutú. Nevieme sa však rozhodnúť, či máme zaviesť podobu *stekucovadlo* alebo *stekuťovadlo*. V jazykových príručkách, napr. v Slovníku slovenského jazyka, tieto slová nie sú."

Látka, ktorá má schopnosť priviesť inú látku do tekutého stavu, nazýva sa *stekuťovadlo*. Tento odborný názov je utvorený takým postupom ako napr. názov *zrieďovadlo* (= prostriedok na zrieďovanie), ktorý sa utvoril príponou *-dlo* od nedokonavého slovesa *zrieďovať*. Je síce pravda, že Slovník slovenského jazyka podstatné meno *stekuťovadlo* neuvádza, ale zaznačuje slovesá *stekutieť, stekutiť* i nedokonavú formu *stekuťovať*, od ktorej sa príponou *-dlo* môže celkom pravidelne utvoriť potrebný názov prostriedku na stekuťovanie, t. j. podoba *stekuťovadlo*. Z jazykového hľadiska je dvojica *stekutiť — stekuťovať* zaujímavá tým, že pri tvorení nedokonavej podoby *stekuťovať* nenastáva striedanie hlások (tzv. alternácia) ako povedzme v dvojiciach *oslobodiť — oslobodzovať, ukrátiť — ukracovať, prehradiť — prehradzovať, prekrútiť — prekrucovať, oplotiť — oplocovať, vyvodiť — vyvodzovať* atď. Takýto stav je pri novších slovesách (porov. napr. *vyladiť — vylaďovať*), ku ktorým patrí aj dvojica *stekutiť — stekuťovať*.

I. Masár

Mrzieť — mrzieť sa. — Z listu M. K. zo Šurian: „Nedávno som v jednom článku čítal túto vetu: I keď na to stále myslel, nemrzel sa, že to nebola pravda. Z bežnej reči viem, že namiesto slov *nemrzel sa* používajú sa slová *nemrzelo ho*. Oboje sa mi vidí správne, hoci to samozrejme nemôže byť tak."

Naopak, je to naozaj tak. V niektorých nárečiach síce jestvuje pri slovese *mrzieť* iba nezvratná podoba *mrzí ma to* a neosobné *mrzí ma*, no v spisovnom jazyku, ako i v ostatných nárečiach je známa aj bežná dvojica *mrzieť — mrzieť sa* podobne ako pri slovesách *desiť — desiť sa, trápiť — trápiť sa*.

V uvedenej vete naozaj možno výraz *nemrzel sa* zameniť neosobným vyjadrením *nemrzelo ho*. Vždy to však nie je možné. Zvratné sloveso *mrzieť sa* má významové odtienky, ktoré vždy nezodpovedajú nezvratnej podobe *mrzieť*. Napr. *mrzím sa sám na seba, prosím, aby ste sa na mňa nemrzeli*. Zvratné *sloveso mrzieť sa* má tu význam slovies *hnevať sa, zlostiť sa, jedovať sa*.

Obidve slovesá sú bohato doložené v dokladovom materiáli JÚĽŠ a uvádza ich aj Slovník slovenského jazyka. Nezvratné *mrzieť* vysvetľuje sa ako „nebyť niekomu po vôli, byť nemilý, nepríjemný". Pri zvratnom slovese sa uvádza význam „pociťovať nespokojnosť, byť mrzutý". Uvedené príklady ukazujú, že treba k nemu doplniť ešte význam „hnevať sa, jedovať sa, zlostiť sa."

M. Pisárčiková

Akordeón, nie akordeon. — V Učiteľských novinách č. 27 z 3. júla 1969 sme čítali tieto oznámenia: „Odbor školstva ONV v Bardejove vypisuje súbeh na

obsadenie: 1 miesta učiteľa (učiteľky) hry na akordeon. — Riaditeľstvo Ľudovej školy umenia vo Vranove hľadá učiteľa na akordeon."

Akordeón je hudobný dychový nástroj, v ktorom zvuk vzniká prúdením a tlakom vzduchu na kovové jazýčky. Ide o hudobný nástroj podobný harmonike, ale s klaviatúrou pre pravú ruku. Podstatné meno *akordeón* prevzala spisovná slovenčina z francúzštiny. Podobne ako v iných slovách francúzskeho pôvodu *(bontón, šansón)* aj v slove *akordeón* treba vyslovovať a písať pred spoluhláskou *n* na konci slova dlhé *ó: akordeón.*

Okrem zabudnutej dĺžky v slove *akordeón* je v spojení *hra na akordeon* aj ďalšia chyba. Ako sme už v našom časopise upozornili (pozri napr. *Tézy o slovenčine, KS 1, 1967, 37),* treba dávať prednosť ustálenej väzbe *hrať na niečom (hrať na klavíri, na husliach, na flaute, na klarinete)* pred väzbou *hrať na niečo.* V zhode s ustálenou väzbou *hrať na niečom* načim používať aj vyjadrenie *hra na niečom,* v našom prípade *hra na akordeóne* (nie *hra na akordeon)* i vyjadrenie *učiteľ hry na akordeóne.*

J. Jacko

Darling. — OÚNZ Zvolen: „Prišli sme do styku so slovom *darling,* ktorým bola označená súprava na čerpanie vody. Uvážte, či je potrebné doplniť toto slovo do Slovníka slovenského jazyka."

Slovo *darling* je firemným názvom istého druhu súprav na čerpanie vody, a to domácich vodárničiek. Pomenovanie súvisí s anglickým slovom *darling* s významom „miláčik". Podobné firemné názvy, ako je *darling,* sú napr. značky áut *felícia, oktávia,* značka prípravku z liehu a mentolu *alpa* a pod. Takéto slová sa dostávajú do Slovníka slovenského jazyka vtedy, keď sú všeobecne známe a rozšírené. Názov *darling* je dobre známy u inštalatérov, patrí teda do ich slangu, ale nie je známy všeobecne, celonárodne. Nemožno ho nájsť v SSJ aj preto, lebo v slovníkovom materiáli, ktorý sa excerpuje z krásnej a odbornej literatúry, ale aj z najrozličnejších publikácií a novín, niet predbežne ani jediného písomného dokladu na slovo *darling.*

Z tých istých dôvodov nie je slovo *darling* ani v Slovníku cudzích slov.

Podľa toho nepatrí teda slovo *darling* do Slovníka slovenského jazyka, ale v pracovnom slangu odborníkov i používateľov domácich vodárničiek ho zaiste budeme počúvať i ďalej.

M. Marsinová

Histamín-antagonistický, redox systém, basisneuroleptiká, potenciál dzeta? — Z Vydavateľstva Osveta v Martine sa spýtali na náležité znenie termínov *histamín-antagonistický, basisneuroleptiká, redox systém, potenciál dzeta.*

Pomenovanie *histamín-antagonistický* vzniklo pravdepodobne podľa cudzojazyčného slovotvorného modelu. Ani pravopisnými zásahmi, ktoré sa odporúčali v liste (písanie s pomlčkou, bez pomlčky ap.), nedá sa zastrieť neústrojnosť, resp. cudzosť takýchto názvov v slovenčine. Z významového hľadiska tu väčšmi vyhovuje viaclovný názov, preto odporúčame podobu *antagonistický voči histamínu,* ktorá je významovo priezračná i jazykovo správna.

Aj podoba *basisneuroleptiká* utvorila sa očividne podľa cudzieho vzoru. Podobne ako v predchádzajúcom prípade odporúčame namiesto nej viacslovný názov *bázové neuroleptiká.*

Pri nevyhovujúcich pomenovaniach typu *redox systém* dostaneme náležitú podobu zmenou poradia prvkov, ktoré takýto termín utvárajú: teda *systém redox, potenciál redox* atď. Ale názov *potenciál dzeta* predstavuje už iný pomenovací typ. Zaraďuje sa k novovzniknutým názvom, v ktorých prvej časti býva symbol (napr. malé písmeno, grécke písmeno atď.), teda k názvom *r-okolie, x-rez, B-štruktúra, n-násobný* a i. Keby sa symbol *dzeta* (písmeno z gréckej abecedy) mal vypisovať celým slovom, mohla by sa ustáliť podoba *dzetapotenciál* (ako *betacelulóza*).

I. Masár

Baník Prievidza vyhral — alebo vyhrala? — Čitateľ Š. M. z Nitry sa pýta, ktorý tvar slovesa je správny vo vete *Baník Prievidza vyhral (vyhrala).*

V tejto vete ide o gramatický vzťah medzi podmetom a prísudkom, ktorým sa musí vyjadrovať zhoda medzi obidvoma hlavnými vetnými členmi. Podmetom je vo vete slovo *Baník,* pretože nadradeným členom v spojení *Baník Prievidza* je prvé slovo, kým druhé je len rozvíjacím vetným členom, treba hovoriť i písať *Baník Prievidza vyhral* (nie *vyhrala*). Takúto gramatickú chybu sme si všimli aj v športových rozhlasových správach, preto sme chceli upozorniť na správne spojenia pri vyhlasovaní športových výsledkov: *Baník Prievidza vyhral, Slovan Bratislava zvíťazil, Dukla Tábor bojovala* ap. K príkladom z oblasti športu môžeme uviesť ďalšie z iných okruhov, napr. *Dunaj, naša najväčšia rieka, sa rozvodnil,* ale *Naša najväčšia rieka Dunaj sa rozvodnila* ap.

Ak sa obidve podstatné mená zhodujú, ide o náhodnú zhodu aj medzi slovesom a rozvíjajúcim podstatným menom, napr. *Dukla Nitra sa držala, Slávia Praha bojovala;* ináč sa slovesný tvar vždy zhoduje s prvým podstatným menom.

E. Bajzíková

Poznáte slovo sága? — Mnoho divákov s napätím sledovalo obľúbený televízny seriál Sága rodu Forsythovcov, ktorý Československá televízia zaradila do svojho programu. Jeden televízny divák z Prešova sa nás opýtal na pôvod a význam slova *sága.*

Slovo *sága* je staroškandinávskeho pôvodu a má dva významy: 1. stredoveká povesť alebo epos u severských národov (Island, Nórsko) a 2. rozsiahly román, v ktorom sa obyčajne opisujú príbehy niekoľkých generácií jednej rodiny. Román od Galsworthyho má názov *Sága Forsythovcov.* Podľa neho je spracovaný i spomenutý televízny seriál o príbehoch niekoľkých generácií jednej rodiny.

J. Jacko

Poznámky k jazykovej stránke prekladu románu *Večná Ambra*. Š. Peciar 183
Dobrý terminologický slovník. Š. Michalus 187
Musí byť toľko chýb v časopise Svet socializmu? E. Kučerová 188

Spytovali ste sa

Stekuťovadlo, nie stekucovadlo. I. Masár 190
Mrzieť — mrzieť sa. M. Pisárčiková 190
Akordeón, nie akordeon. J. Jacko 190
Darling. M. Marsinová . 191
Histamín-antagonistický, redox systém, basisneuroleptiká, potenciál dzeta? I. Masár . 191
Baník Prievidza vyhral — alebo vyhrala? E. Bajzíková . 192
Poznáte slovo *sáqa?* J. Jacko 192

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Ročník 4, 1970, číslo 5

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Štefanović. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970.

Cena Kčs 3,–.

KULTÚRA SLOVA